

ΤΟ ΑΙΣΜΑ ΤΗΣ ΧΕΛΙΔΟΝΟΣ (ΧΕΛΙΔΟΝΙΣΜΑ) ΤΗΝ ΠΡΩΤΗΝ ΜΑΡΤΙΟΥ

Υ Π Ο

ΓΕΩΡΓ. Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ

Αἱ νουμηνίαι (πρώτη ἡμέρα τοῦ μηνὸς) τοῦ Ἰανουαρίου, τοῦ Μαρτίου, τοῦ Μαΐου καὶ ἡ τοῦ Σεπτεμβρίου κατέχουν, ὥς γνωστόν, ἰδίαν θέσιν ἐν σχέσει πρὸς τὰς τῶν λοιπῶν μηνῶν τοῦ ἔτους εἰς τὸν ἐκ παραδόσεως βίον τοῦ λαοῦ ἕνεκα τελετουργικῶν κατ' αὐτὰς ἐθίμων αὐτοῦ, λατρευτικοῦ, μαντικοῦ, μαγικοῦ καὶ ἄλλου περιεχομένου.

Ἐκ τῶν νομίμων τούτων, εἰδικῶς κατὰ τὴν πρώτην Μαρτίου, γίνεται λόγος ἐνταῦθα, μεταξὺ ἄλλων, κυρίως περὶ τοῦ κατ' αὐτὴν ἔσματος ὑπὸ ομάδων παιδῶν, ἰδία μαθητῶν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως κυρίως τῆς γεωγραφικῆς διαδόσεως αὐτοῦ σήμερον ἢ μέχρι πρό τινας καὶ τῆς ἐν γενεῇ ἐκτελέσεως αὐτοῦ, χρησιμοποιουμένης πρὸς τοῦτο, πλὴν τῶν δημοσιευμένων παραλλαγῶν τοῦ ἔσματος καὶ μελετῶν ἐπ' αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνεκδότου εἰς λαογραφικὰς συλλογὰς εἰς τὸ Κέντρον Λαογραφίας καὶ εἰς τὰ Φροντιστήριον Λαογραφίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν σχετικῆς ὕλης.

Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ἀναφέρεται πανελληνίως διαδεδομένη, ἀσκουμένη δὲ μέχρι τοῦ 1920 ἡ παλαιότερον, πολλαχοῦ συντηρουμένη ἔτι καὶ μέχρι τῆς σήμερον, ἡ συνήθεια τῆς περιδέσεως, συνήθως πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, «τοῦ Μάρτη» ὑπὸ τῶν μητέρων εἰς τοὺς δακτύλους, τὸν καρπὸν τῆς χειρὸς ἢ εἰς τὸν λαιμὸν τῶν παιδίων των, ὥς καὶ ὑπὸ νεανίδων. Πρόκειται περὶ δύο πεπλεγμένων νημάτων, χρώματος ἐρυθροῦ καὶ λευκοῦ (ἐν Κύπρῳ χρυσοῦ ἢ κιτρινοῦ καὶ λευκοῦ), δι' ὧν ἐπιζητεῖται, ὥς πιστεύεται, «να μὴ μαυρίσῃ» εἰς τὸ πρόσωπον τοὺς

Συντομογραφίαι

Φ. Α. Π. Α. = Φροντιστήριον Λαογραφίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Κ. Α. = Κέντρον Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

Χφ = χειρόγραφον

Ε. Α. Α. = Ἐπετηρὶς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου.

Ν. Γ. Πολίτων, ΛΣ (= Λαογραφικά σύμμεικτα, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1921).

φέροντας «ὁ ἥλιος τοῦ Μαρτίου»¹, ἡ ἵνα μὴ ἐνοχλῶνται οὗτοι ὑπὸ τῶν ψύλλων κατὰ τὸ θέρος (Περιστερὰ Θράκης), ἐκδιωκομένων οὕτως αὐτῶν ἐκ τῆς οἰκίας (Κομοτινὴ (Γιουμουλιτζίνα) Δυτ. Θράκης)², ἡ τέλος προστασία ἀπὸ ἀσθενείας, εἰδικῶς ἀπὸ τὸν ρῖγον (Ἑλληνες ἐκ Φαράσσων Καππαδοκίας)³ κλπ.

Τὰ νήματα ταῦτα εἰς συνοικισμοὺς τῆς περιφερείας Σερρῶν προσδένονται ὑπὸ τῶν παίδων εἰς ὁμοίωμα χελιδόνος, κατεσκευασμένον ἐκ ξύλου, εἶτα δὲ κατὰ τὸν ἀγερμὸν αὐτῶν, περιφερόντων τὴν χελιδόνα ταύτην καὶ ῥδόντων τὸ σχετικὸν ἄσμα, παραδίδονται ὑπ' αὐτῶν εἰς ἐκάστην οἰκοκυράν, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖ αὐτά, ὡς ἀνωτέρω, εἰς τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας της (Ἀγ. Παρασκευὴ Βισαλτίας Σερρῶν Κ. Α. Χφ. 2897 σ. 61 συλλ. Σωτ. Φάσσα, 1964).

Εἰς τὸ χωρίον Δημητρίταις περιοχῆς Σερρῶν (Κ. Α. Χφ. 2897, ἐνθ' ἀν., σελ. 143-145) τὰ παιδιὰ καθ' ὁμάδας ἀρχίζουν τὸν ἀγερμὸν τοῦ χελιδονίσματος ἐκ τῆς ἐνοριακῆς ἐκκλησίας ὅπου πρῶτον, ἀφοῦ τραγουδήσουν τὸ ἄσμα τῆς χελιδόνος, δένουν «μιά μάρτα στὸ χερούλι τῆς θύρας τῆς Ἐκκλησίας, ὕστερα πηγαίνουν στὸ Σχολεῖο ὅπου κάνουν τὸ ἴδιον καὶ ἄπτερα πηγαίνουν στὰ σπίτια». Εἰς ἕτερον χωρίον, τὰ Θερμὰ Βισαλτίας (Κ. Α. Χφ. 2897, ἐνθ' ἀν., σ. 195) «τὸ Μάρτη», δηλ. τὰ δύο νήματα, τοποθετεῖ κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐκτελέσεως τοῦ φαιμάτος ἡ οἰκοκυρά ἐπὶ τοῦ ὁμοιώματος τῆς χελιδόνος· ταῦτα δ' ἐκσφενδονίζονται ἐκ τῆς περιστροφῆς αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ βαστάζοντος παιδίου. Ἐκ τῆς κατευθύνσεως ἣν θὰ λάβουν τὰ νήματα, ἐκτινασσόμενα, πιστεύεται ὅτι ἐξ αὐτῆς θὰ ἔλθῃ ὁ γαμβρός, τὸν ὁποῖον θὰ ὑπανδρευθῇ ἡ κόρη τῆς οἰκογενείας. Πρὸς ἐνίσχυσιν προφανῶς τῆς μαντικῆς δυνάμεως ταύτης τῶν νημάτων τίθενται αὐτὰ κατὰ τὸ ἑσπέρας τῆς παραμονῆς πρὸς τὴν πρώτην Μαρτίου ἔξω τῆς οἰκίας, ὥστε κατὰ τὴν νύκτα νὰ «δροσαστοῦνε» (Κατσιδώνι Κρήτης)⁴. Ὁ «Μάρτης» οὗτος ἐλύετο (ἢ λύεται ἔτι) ἐκ τῆς χειρὸς ἢ τοῦ λαιμοῦ τῶν παιδίων ἢ τῶν νεανίδων καὶ ἀπορρίπτεται κατὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς πρώτης χελιδόνος (Δυτ. Θεσσαλία (περιοχὴ Καρδίτσης), Μακεδονία, Δυτ. Θράκη), τοῦ πελαργοῦ (ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐκ Κυζίκου καὶ Κουβουκλίων Μ. Ἀσίας· εἰς Ροῦσον Καρδίτσης, Μακεδονίαν κ. ἄ.), τοῦ λέλεκα (Κονιατοῇ Ἑλασσόνος) ἢ κατὰ τὸ Πάσχα, κατὰ τὴν τελετὴν τῆς Ἀναστάσεως. Εἰς τὴν τελευ-

¹ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, ΛΣ, Β', σ. 209 ἐξ.

² Ἐνθ' ἀν., σ. 212. (Ἡ πίστις αὕτη ὑπεχώρησε σήμερον ἐνεκα τῆς ἐξαλείψεως διὰ χημικῶν φαρμάκων τοῦ παρασίτου ἐντόμου τούτου).

³ Δ. Δουκοπούλου - Δ. Πετροπούλου, Ἡ λαϊκὴ λατρεία τῶν Φαράσων, Ἀθήνα 1949, σ. 102-103.

⁴ Κωνστ. Γ. Σπυριδάκη, Ἑθιμα λαϊκῆς λατρείας κλπ. Ἑπετ. Ἑταιρ. Κρητ. Σπουδῶν, τόμ. Γ' (1940), σ. 419.

ταίαν περίπτωσιν ἐκαίετο «ὁ Μάρτης» (ἢ καίεται ἀκόμη) εἰς τὴν φλόγα τοῦ φερομένου εἰς χεῖρας ἀνημμένου κηρίου ἅμα τῷ ἀκούσματι τῆς ἐκφωνήσεως «Χριστὸς ἀνέστη». Κατ' ἄλλας, ὡς ἀνωτέρω, λύσεις «τοῦ Μάρτη» ἀπετίθετο, οὗτος ἐπὶ δένδρου, π.χ. ροδῆς ἢ ἄλλου, ἢ ἐπὶ ζύφου ἢ κάτωθεν λίθου κλπ.¹

Περὶ τῆς λαϊκῆς συνηθείας ταύτης, προφανῶς προχριστιανικῆς, ἀναφέρει ἤδη ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὅστις, ἐλέγχων τὸ εἰδωλολατρικὸν περιεχόμενον αὐτῆς, λέγει: «τί ἂν τις εἴποι τὰ περιὰπτα καὶ τοὺς κώδωνας τοὺς τῆς χειρὸς ἐξηρητημένους καὶ τὸν κόκκινον στήμονα καὶ τὰ ἄλλα τὰ πολλῆς ἀνοίας γέμοντα;» (Migne, P.G. 61, στ. 105)².

Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, ὡς κυρίως κατὰ τὴν τῆς Πρωτοχρονιάς, τυγχάνει ἐτι προσοχῆς ὑφ' ἐκάστης οἰκογενείας καὶ τὸ «ποδαρικό», δηλ. ἡ πρώτη εἰσοδος ὑπὸ τινος εἰς τὴν οἰκίαν, ἐκ τῆς πίστεως ὅτι ἡ ἐπίσκεψις αὕτη δύναται νὰ ἀποβῇ πρόξενος εὐημερίας ἢ δυστυχίας εἰς τὴν οἰκογένειαν³. Ἐκάστη δ' οἰκοκυρὰ ἐντὸς τῆς ἀγροτικῆς ἢ ποιμενικῆς κοινωνίας, ἀπὸ τοῦ πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου σαρώσει τὴν οἰκίαν, ἐπιλέγει, ἐνῶ ἀπορρίπτει τὰ σαρώματα:

Ὁξω ψύλλοι καὶ κορμιοὶ
μέσα Μάρτης καὶ χυρὰ
καὶ καλὴ τοικοκυρὰ. ἢ
Ὁξω ψύλλοι, πόντικοι
μέσ' ὁ Μάρτης ὁ καλός. (Ἀρκαδία) κλπ.⁴

¹ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, ἐνθ' ἀν., σ. 210 - 212. Βλ. καὶ εἰς Μικρασ. Χρονικά 1 (1938) σ. 327, ἀρ. 24 καὶ Φ.Λ.Π.Α. Χφ. ἀρ. 306, σ. 72 - 73 (συλλ. Μαίρης Γ. Πέτσα. Ροῦσον Καρδίτσης, 1968). Κ.Λ. Χφ. 2779, σ. 19, 102 - 103 (Ἀηδονοχώρι καὶ Μελενικίτσι Σεργῶν, 1963), Χφ 2897, σ. 61. (Ἀγ. Παρασκευὴ Βισαλτίας Σεργῶν, 1963).

² Ὁ Ν. Γ. Πολίτης (ΛΣ, Β', σ. 214) συζητήσας τὸ νόμιμον τοῦτο εἰς τοὺς νεωτέρους Ἕλληνας ὑπεστήριξεν ὀρθῶς ὅτι ἀποτελεῖ ἐπιβίωμα ἐκ τῆς Ἀρχαιότητος, συνδέει δὲ πρὸς αὐτὸ τὴν κατὰ τὰ Ἐλευσίνια περιδесιν ὑπὸ τῶν μυστῶν ἐπὶ τῆς δεξιᾶς χειρὸς καὶ τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς κρόκης (νήματος ἐξ ἐρίου).

³ Κ.Λ. Χφ. 2310, σ. 71 (Ἐπαχώριον Καστορίας). Χφ. 2459, σ. 226 (πρόσφ. ἐξ Οἰνός Πόντου, 1962). Χφ. ἀρ. 189, σ. 67 (πρόσφ. ἐκ Κυζίκου).

⁴ Κ.Λ. Χφ. 1372, σ. 225 (Σπάρτη, 1939).

⁵ Εἰς τοὺς Ἕλληνας τοῦ χωρίου Φάρασα τῆς Καππαδοκίας (μέχρι τοῦ 1923) ὑπῆρχε τὸ ἔθος, αἱ οἰκοκυραὶ νὰ ἐπιδιώκουν τὴν ἀποδίωξιν τῶν ψύλλων ἐκ τοῦ οἴκου, ρίπτουσαι τὴν ἀ' Μαρτίου τέφραν ἐκ τῆς ἐστίας πρὸς τὴν γειτονικὴν οἰκίαν καὶ ἐπιλέγουσαι: «ὁ Μάρτης σ' ἐμᾶς τσ' οἱ ψύλλοι σ' ἐσᾶς». (Βλ. Δημ. Λουκοπούλου - Δημ. Πετροπούλου, ἐνθ' ἀν., σ. 103).

Εἷς τινες τόπους ραίνονται ἔτι οἱ ἐσωτερικοὶ χῶροι τοῦ οἴκου δι' ὕδατος, κομισθέντος ἐκ τῆς κρήνης τοῦ χωρίου (Κορώνη Πυλίας), ἢ θραύονται τὰ πῆλινα δοχεῖα (σταμνιά) τὰ ὁποῖα ἔχουν ὑποστῇ ρωγμάς, ἢ τέλος ἐρρίπτοντο παλαιότερον ἐκτὸς τῆς οἰκίας παλαιὰ δοχεῖα πλήρη τέφρας (Ἑλληνες τῆς περιοχῆς Ἀδριανουπόλεως καὶ Γανοχωρίων Ἀνατ. Θράκης)¹.

Εἰς Κατσιδώνι Κρήτης μαστιγοῦνται ἐλαφρῶς ὑπὸ τῶν γεωργῶν διὰ βλαστῶν ἀσφοδέλου τὰ καματηρὰ ζῶα (βόες), τὰ φορτηγὰ καὶ ἄλλα, ἢ καὶ οἱ παῖδες μεταξύ των, ἐπιλεγομένης κατὰ τὴν μαστίγωσιν τῆς ἐπωδῆς:

*Μάρτις εἶναι σήμερο κι ἄλλαξε τὴν τριχιά σου
καὶ βάλε πῆχες τὸ λαρδί² καὶ πιθαμὲς τὸ ξύγκι³*

πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς παχύνσεως τούτων κατὰ τὴν ἀνοιξιν καὶ εὐρωστίας οὕτως αὐτῶν. Παρατηρεῖται ἔτι καὶ ἡ μετεωρολογικὴ κατάστασις κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ἢ τὰς τρεῖς πρώτας ἡμέρας⁴, θεωρουμένης ὡς «μερομήνια», πρὸς σχετικὰς προβλέψεις διὰ τοὺς κατόπιν μῆνας τοῦ ἔτους (π.χ. εἰς Βρακάδες Ἰκαρίας, Κ. Α. Χφ. 2449, σ. 433, εἰς Φάρασα Καππαδοκίας Ἑλληνες μέχρι τοῦ 1923 κ.ά.)⁵.

Εἰς Ρόδον (χωρίον Σιάνα) ὅφ' ἐκάστης οἰκογενείας σφάζεται καὶ πίνεται πετένης, τρεφόμενος εἰδικῶς διὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, εἰς πάντα δ' ἐπισκέπτῃν προσφέρεται οἶνος μετὰ κρέατος ἐκ τούτου πρὸς τὸν σκοπὸν προφανῶς τῆς εὐημερίας εἰς τὸν οἶκον. Ἡ προσφορὰ αὕτη ἐνεχεῖ πρὸς τοῦτο ἰδιαιτέραν σημασίαν ἐκ τῆς πίστεως τοῦ λαοῦ περὶ τοῦ ἀλέκτορος, ὡς ἀποδιώκοντος διὰ τῆς φωνῆς του κατὰ τὴν νύκτα τὰ δαιμονικά ὄντα.

Α.—Τὴν ἡμέραν ταύτην ἄδεται πολλαχοῦ καὶ τὸ τραγοῦδι τῆς χελιδόνος, ἄλλως τὸ χελιδόνισμα, ὑπὸ ομάδων παιδῶν, μαθητῶν, πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς κατοικίας ἐκάστης οἰκογενείας. Οὗτοι, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, φέρουν κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔσματος ξύλινον ὁμοίωμα χελιδόνος, ἐμπεπηγμένον εἰς ὀπὴν ἐπὶ τοῦ ἄκρου ράβδου,

¹ Βλ. Πολυδ. Παπαχριστοδούλου, Σύμμεικτα λαογραφικά Ἀδριανουπόλεως. Θρακικά 2, 433 ἀρ. 8. Κ. Κουρτίδην εἰς Ἀρχ. Θρακ. Θησ. Α' (1934/35), σ. 7-8 καὶ εἰς Κ. Α. Χφ. 2003, σ. 6 (συλλ. Κ. Βαφειδου, 1954).

² λίπος· βλ. Κωνστ. Σπυριδάκη, ἐνθ' ἄν.

³ Αἱ ἡμέραι αὗται ἐθεωροῦντο εἷς τινες τόπους, ὡς εἰς Ἥπειρον (Χουλιαράδες), ἐπικίνδυνοι, δηλ. οὐχὶ αἷσιαι, πρὸς ἐκτέλεσιν ὠρισμένων οἰκιακῶν ἐργασιῶν, π.χ. τῆς πλύσεως ρούχων. (Κ. Α. Χφ. ἀρ. 2302, σ. 138).

⁴ Βλ. Δημ. Λονκοπούλου - Δημ. Πετροπούλου, ἐνθ' ἄν., σ. 103.

⁵ Φ. Α. Π. Α. Χφ. 566, σ. 5 (συλλ. Γεωργ. Χατζάκη, 1968).

Είκ. 1. Τὸ χελιδόνι εἰς
Τσακίλι Ἀνατ. Θράκης.
(Κ. Χορμολιζίδου, Τὸ
Τσακίλι Μεσσην. Θράκη
κά, 11 (1939), 395, ἀρ. 12).

Εἰκ. 2. Τὸ χελιδόνι εἰς Κατσιδώνι Σητείας
Κρήτης.
(Συλ. Κέντρον Ἑλλ. Λαογραφίας, ἀρ. 130).

Εἰκ. 2. Χελιδονιστὰι εἰς Ἀγριανὴν Σεργῶν.

(Φωτ. Γ. Ν. Αἰκατερινίδου, 1967).

καλάμου ἢ ἐπὶ κιβωτίου ἢ ἄλλου ξυλίνου στηρίγματος¹ (βλ. εἰκ. 1, 2, 3, 4), ὥστε νὰ δύναται ἡ χελιδὼν αὕτη διὰ νήματος, προσδεδεμένου ἐπ' αὐτῆς (εἰκ. 2, 4)² ἢ ἥλου

Εἰκ. 4. Χελιδόνισμα εἰς Ἀγριανὴν Σερρῶν.

(Φωτ. Γ. Ν. Αἰκατερινίδου, 1967).

χελιδὼν διὰ χυσοχάρτου, περιβάλλετο εἴτα καὶ διὰ πολυχρώμου μεταξωτοῦ μονδελίου³. Εἰς τὸν νομὸν Σερρῶν (ἐπαρχία Βισαλτίας, συνοικισμοί: Δημητρίτσι, Ἀηδονοχώρι) «ὁ μάρτης» ἢ «ἡ μάρτα» (τὰ ὀνόματα κλωσμάτια: λευκὰ καὶ ἐρυθρὰ) προσδέονται ἐπὶ τῆς χελιδόνος, ἐγχειρίζονται δὲ περὶ τὸ τέλος τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἔσματος εἰς τὴν οἰκοκυρὰν πρὸς χρῆσιν, ὡς ἀναφέρεται ἀνωτέρω (σ. 15-16). (Βλ. Κ. Α. Χφ. ἀρ. 2897, σελ. 143-145, 195, 441. ἀρ. 2779, σ. 19-20 κ.ά.).

Εἰς τὸ χωρίον Σιάνα Ρόδου τὰ παιδιὰ (μαθηταὶ) ἐξέρχονται ἀπὸ πρωίας εἰς τοὺς ἀγροὺς πρὸς συλλογὴν μαρτολούλουδων (μαργαριτῶν), ἀνθέων χαμαιμήλου καὶ τριανταφύλλων, τὰ ὅποια μεταφέρουν εἰς τὸ σχολεῖον. Διαπεροῦν ἐκεῖ μαργαρίτες εἰς νῆμα, δένουν «τὸν μάρτη» εἰς τὸν δάκτυλον, τὸ δ' ἀπόγευμα λαμβάνει χώραν ὁ ἀγερμὸς εἰς τὰς οἰκίας τοῦ χωρίου. Εἰς τῶν μαθητῶν, ὁ πλειοδοτήσας ἐκ τῆς ὁμάδος εἰς καταβολὴν ποσοῦ ῥῶν, ὑποδύεται

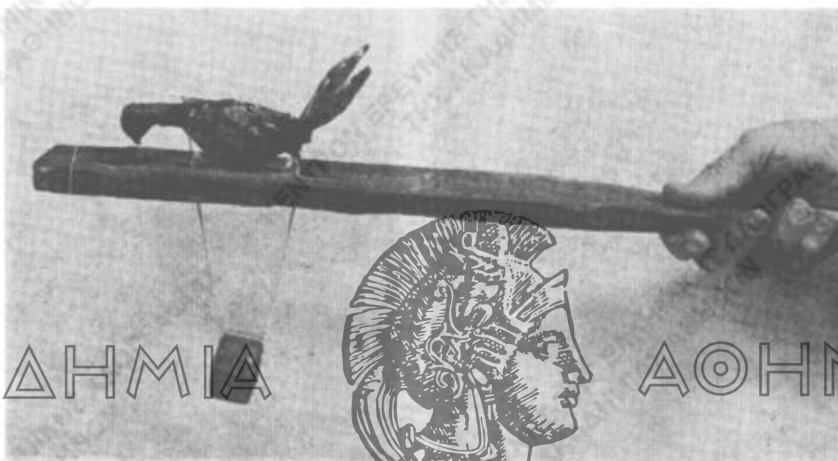
¹ Βλ. Φ. Α. Π. Α. Χφ. ἀρ. 315, σελ. 32 (συλλ. Κωνσταντίνος Χριστοδοῦλου. Λεοντάριον Καρδίτσης, 1968). Κ. Α. Χφ. 2897, ἐνθ' ἀν., σελ. 61, 440 (Ἀγία Παρασκευὴ καὶ Τερπνὴ Βισαλτίας Σερρῶν, 1964) κλπ.

² Βλ. καὶ Ἀγγ. Δευτεραῖον εἰς Ε. Α. Α., τόμ. 18/19 (1965/66), ἐν Ἀθ. 1967, σ. 256.

³ Βλ. εἰς Ε. Α. Α., τόμ. 13/14 (1960-61), ἐν Ἀθήναις 1962, σ. 375. Ἐπίσης εἰς Δημητρίτσι Σερρῶν (Κ. Α. Χφ. 2897, σ. 143-45).

⁴ Κ. Α.: Ν. Γ. Πολίτου, Ὑλη, ἀρ. 3035 (συλλ. Ἀντων. Μαυρογένους, 1890).

τὸν Μάρτην, δηλ. στολίζεται οὗτος ὑπὸ τῶν λοιπῶν μαθητῶν καὶ μαθητριῶν εἰς τὴν κεφαλὴν, τοὺς ὠμους, τὸν λαιμὸν καὶ τὰς χεῖρας διὰ τῶν ἤδη ἡτοιμασμένων: στεφάνου, βραχιολίων ἐξ ἀνθέων, περιδεραίων καὶ ὀρμαθῶν ἐκ τῶν μαρτολούλουδων καὶ τριανταφύλλων, τὰ ὅποια ἔχουν συλλεχθῇ ἀπὸ πρωίας. Ἄλλὰ καὶ τὰ ὑπόλοιπα παιδιὰ τῆς ὁμάδος θέτουν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς στέφανον ἀπὸ μαρτολούλουδα, τριαντάφυλλον εἰς τὸ στήθος, ἑξαρτοῦν ὀρμαθὸν ἀνθέων μὲ τριαντάφυλλον ἀπὸ τὸν λαιμόν, οὕτω δ' ἀνθοστολισμένα καὶ φέροντα εἰς χεῖρας

Εἰκ. 5. Τὸ χελιδόνι εἰς Ἀρτισσαν Πέλλης.

(Φωτ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, 1961. Ε. Λ. Α., τόμ. 13/14 (1960/61) σ. 376.
Συλλ. Κέντρου Ἑλλην. Λαογραφίας, ἀρ. 227)

καλαθίσκους, πλήρεις ἀνθέων, ἐκκινουῦν, ὅπως περιέλθουν τὰς οἰκίας τοῦ χωρίου καὶ τραγουδήσουν τὰ κάλαντα:

*Μάρτη, Μάρτη μου, καλὲ
καὶ Ἀπρίλη θαυμαστὲ
ὅτι ἔμεῖς οἱ μαθητές...*

Οἱ ἀγείροντες μετὰ τὸ πέρας τοῦ ἔσματος πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς οἰκίας εἰσέρχονται ἐντὸς αὐτῆς διασπείροντες ἐκ τῶν καλὰθων μαρτολούλουδα ἐπὶ τοῦ διαπέδου ὅλων τῶν δωματίων καὶ πρὸς τὴν στέγην αὐτῶν.

Οἱ καλανδισταί, ἀφοῦ περιέλθουν οὕτω πάσας τὰς οἰκίας (εἰκ. 6), ἀκόμη καὶ τὰς τυχὸν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγερμοῦ κλειστάς, ἀλλὰ κατοικουμένας, πρὸ τῆς εἰσόδου τῶν ὁποίων ρίπτουν λουλούδια, ἔρχονται τέλος εἰς τὸν οἶκον τοῦ διδασκάλου, ὅπως τραγουδήσουν καὶ ἐκεῖ τὰ κάλαντα, παραδώσουν δ' ἔτι ἐντὸς ἰδιαι-

τέρου καλάθου καὶ τὰ ἀβγά, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸ ἔθος ἔχουν συλλέξει δι' αὐτόν¹.

Τὸ χελιδόνισμα (ῥσμα) τοῦτο ὑπὸ μορφὴν πλέον δρωμένου (ὃ ὑποδυόμενος τὸν Μάρτην ἔχει ὑποκαταστήσει τὴν περιφορὰν ὁμοιώματος χελιδόνος) καλεῖται

Εἰκ. 6. Τὸ χελιδόνισμα εἰς Σιτοχώρι Σεργῶν. Εἰκ. 7. Τὸ χελιδόνι εἰς Νικιὸ Νισύρου.

(Φωτ. Γ. Ν. Αἰκατερινίδου, 1967)

(Φωτ. Ἀννης Παπαμιχαήλ, 1964)

ἐνταῦθα «κάλαντα»², ὥς καὶ εἰς ἄλλους τόπους, οἷον εἰς Κρήτην (ἐπαρχ. Μεραμπέλλου) παλαιότερον³, Θεσσαλίαν (Καρδιτσομαγούλα Καρδίτσης)⁴, Μακεδονίαν (Ἄνω Καμήλα Σεργῶν)⁵, εἰς Νίσυρον ἐπίσης κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἐν χρήσει σήμερον ἐνταῦθα ὀνόματος «καλαντῆρα», διὰ τὸ θολοει-

¹ Φ.Λ.Π.Α. Χφ. 566, σ. 1-4 (συλλ. ὑπὸ Γεωργ. Χατζάκη, 1968).

² Βλ. ἐνθ' ἂν., σ. 1 «τὰ κάλαντα τοῦ Μάρτη».

³ Ἀ. Λογαριασάκη, Παλῆα κάλαντα τοῦ Μάρτη. Δρῆρος 2 (1939), σ. 640-41.

⁴ «Τὴν Προυτουμαρτιά τὰ παιδιά τραγ'δᾶν τὰ κάλαντα καὶ λέν: Μάρτη, Μάρτη μου καλέ...» Φ.Λ.Π.Α. Χφ. 304, σ. 28 (συλλ. Γεωργίας Τσιγαρᾶ, 1967).

⁵ Τὰ παιδιά «γυρίζουν καὶ ψάλλουν τὰ κάλαντα τὸ Μάρτη, ὅπως λένε». Κ.Λ. Χφ. 3132, σ. 7.

δὲς ἐξ ἀνθέων κατασκευάσμα (εἰκ. 7, 8), ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁποίου τοποθετεῖται ὁμοίωμα χελιδόνος ἐκ ξύλου (εἰκ. 7, 8), ἐνίοτε καὶ τοῦ Λαζάρου (εἰκ. 9), πρὸς περιφορὰν κατὰ τὸ Σάββατον τοῦ Λαζάρου ὑπὸ παίδων, τὰ ὁποῖα ἄδουν τὸ τραγούδι

Εἰκ. 8. Τὸ χελιδόνισμα εἰς Νικιὸ Νισύρου
(Φωτ. Ἀννης Παπαμιχαήλ, 1964)

Εἰκ. 9. Τὸ χελιδόνισμα εἰς Μανδράκι Νισύρου. (Γ. Ν. Καζαβῆ, Νισύρου λαογραφικά. Ν. Ὑόρκη 1940, σελ. 84 - 85).

τῆς «καλαντήρας», δηλ. τὸ χελιδόνισμα ἢ τὸ ἄσμα τῆς Ἀναστασεως τοῦ Λαζάρου¹. «Κάλαντα» ὅμως, ὡς γνωστόν, καλοῦνται εἰδικῶς τὸ ᾄδόμενον κατὰ τὴν Πρωτοχρονιὰν ἄσμα τοῦ Ἀγίου Βασιλείου, ὡς γραμματικοῦ ἢ ζευγολάτου, καὶ τὰ ἀκολουθοῦντα αὐτὸ εὐχαιρικὰ εἰς τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας. Τὸ ὄνομα τοῦτο θὰ εἶχεν ἐπικρατήσει εἰς λαϊκὴν χρῆσιν ἤδη ἀπὸ τῆς πρώτης βυζαντινῆς περιόδου², ὅτε εἶχε διαμορφωθῇ ὁ ἑορτασμός μετὰ τὴν ἔννοιαν ταύτην, κυρίως τῶν καλανδῶν

¹ Γεωργ. Ν. Καζαβῆ, ἐνθ' ἄν., σ. 84 - 85. Βλ. καὶ εἰς Κ.Α. Χφ. 2892 σ. 583 - 84, (συλλ. Ἀννης Ἰ. Παπαμιχαήλ, Μανδράκι Νισύρου, 1964).

² Ἀ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Δύο βυζαντινὰ κάλαντα. Λαογρ. Α' (1909), σ. 566, στ. 41.

(calendae), ἤτοι τῆς νουμηνίας (πρωτομηνιάς) τοῦ Ἰανουαρίου, ὡς ἀρχῆς τοῦ ἔτους.

Τῶν καλάντων τούτων (ἄσματος) τοῦ Ἰανουαρίου, τὰ τῆς πρώτης τοῦ Μαρτίου, περὶ τῶν ὁποίων ὁ λόγος, φαίνονται παλαιότερα, ἔχοντα καὶ ταῦτα ὁμοίως θέσιν Πρωτοχρονιάτικου ἄσματος, δεδομένου ὅτι εἰς τὸ παλαιότατον ρωμαϊκὸν ἡμερολόγιον, ὡς ἐκτίθεται κατωτέρω, τὸ ἔτος ἤρχιζεν ἀπὸ τῆς πρώτης Μαρτίου. Ἡ ἔννοια αὕτη, δηλ. ἄσματος Πρωτοχρονιάς, ὑπάρχει εἰς τὴν παραλλαγὴν τοῦ χελιδονίσματος ἐκ Φολεγάνδρου, ἐν χρήσει μέχρι τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ἡμέρα τῆς α' Μαρτίου σχετίζεται πρὸς τὴν «καλοχρονιάν».

«Χαίρης καὶ Πρωτομαρτιά

νά' ρχη (= νὰ ἔλθῃ) καὶ καλοχρονιά» (στ. 6 - 7) (βλ. κατωτέρω).

Περὶ τοῦ χελιδονίσματος εἰς τοὺς νεωτέρους Ἑλληνας¹ ἀναφέρεται τὸ πρῶτον κατὰ τὸν 18^{ον} αἰῶνα, ὡς ἀπαντῶντος εἰς τὴν Ρόδον, ὑπὸ τοῦ γάλλου Pierre Augoustin de Guys εἰς τὸ περιηγητικὸν ἔργον του Voyage littéraire de la Grèce, ou lettres sur les Grecs anciens et modernes, avec un parallele de leurs moeurs, τόμ. Α' σ. 214-215, ἐνθ' ὅπου, Paris, 1783². Ὁ Cl. Fauriel κατόπιν περιέλαβε παραλλαγὴν τοῦ ἄσματος ἐκ Βάλτου εἰς τὴν συλλογὴν του Ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν (τόμ. II, 1825, σελ. 256, 247)³, ἀναφέρει δ' ἔτι εἰς τὴν προτασσομένην εἰσαγωγὴν (τόμ. I, 1824, σελ. XXVIII, CIV - CV)⁴ περὶ

¹ Τὸ ἔθιμον τοῦ χελιδονίσματος σημειοῦμεν ὅτι ἀπαντᾷ διαδεδομένον καὶ βορείως τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου, εἰς τὴν Βουλγαρίαν τὴν 1 Μαρτίου, τὴν Γιουγκοσλαβίαν τὴν 9 Μαρτίου α), ἀνατολικῶς εἰς τὸν λοιπὸν σλαβικὸν κόσμον, ειδικώτερον δὲ εἰς τὸν ρωσικὸν λαόν, ὁ ὁποῖος χαιρετίζει κατ' ἔθος τὴν ἐπάνοδον τῆς ἀνοίξεως τὴν 1 ἢ 9 ἢ 25 Μαρτίου δι' ἄσμάτων, ἀναπτομένων πυρῶν, εἰς τὴν Οὐκρανίαν δὲ καὶ διὰ τῆς περιφορᾶς ὁμοιώματος χελιδόνος ἐκ ξύλου β), εἶτα καὶ δυτικώτερον εἰς τὴν μέσην Εὐρώπην (Γερμανίαν) καὶ νοτιώτερον εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Ἀλπεων καὶ τὴν Ἰταλίαν γ).

α) Wald Liungman, Traditionswanderungen Euphrat - Rhein. Teil II, Helsinki 1938, σ. 489, 1111 (FF. C. No 119). E. Schneeweiss, Serbokroatische Volkskunde, Teil I, 1961, σ. 31. β) W. Liungman, ἐνθ' ἄν., σ. 1112. γ) Βλ. J. Grimm, Deutsche Mythologie, Bd II, σ. 635 - 37. Taylor, Schwalbe. Handw. d. deut. Abergl. Bd VII (1935/36), σ. 1391 ἐξ. W. Liungman, ἐνθ' ἄν., σ. 1112 ἐξ.

² Βλ. παρατηρήσεις εἰς τὴν μελέτην τοῦ Στεφ. Ἡμέλλου, Λαογραφικαὶ εἰδήσεις παρὰ τῷ γάλλῳ περιηγητῇ P. Aug. de Guys. E. A. A., τόμ. 13/14 (1960/61), ἐν Ἀθῇ-ναις 1962, σελ. 241.

³ Chants populaires de la Grèce moderne. Βλ. καὶ εἰς μετάφρ. ὑπὸ Ἀπ. Χατζημμανουήλ, Ἀθῆναι 1956, σ. 274 - 77.

⁴ Βλ. καὶ Ἀπ. Χατζημμανουήλ, ἐνθ' ἄν., σ. 17 - 18.

τῆς εὐρυτάτης διαδόσεως αὐτοῦ εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον καὶ τῆς ἐπιβιώσεως εἰς τοῦτο τοῦ ἀρχαίου χελιδονίσματος εἰς Ρόδον, τοῦ ὁποίου τὸ κείμενον διέσωσεν ὁ Ἀθήναιος (Δειπνοσ. Η' 60 (p. 360 c)).

B.— Αἱ παραλλαγὰὶ τοῦ ᾠσματος, ὅσαι ἐδημοσιεύθησαν μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Cl. Fauriel ὑπὸ διαφόρων συλλογῶν, ὡς ὑπὸ τοῦ Theod. Kind (1833)¹ καὶ ἄλλων, συγκεντρωθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Arn. Passow περιελήφθησαν εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ: Τραγούδια ρωμαϊκά. *Popularia carmina Graeciae recentioris*, Lipsiae 1860, ἀρ. 305-309. Νεωτέρα ἔκδοσις τούτων μετ' ἄλλων δημοσιευθέντων μετὰ τὸ 1860, ἐν συνόλῳ 13, ἐγένετο τῷ 1872 ὑπὸ τοῦ Νικ. Γ. Πολίτου εἰς τὸ περιοδ. Νεοελληνικά Ἀνάλεκτα, τόμ. Α' (1870/72), σ. 354-368². Ἐκτοτε διὰ τῆς συστηματικωτέρας συλλογῆς λαογραφικῆς ὕλης μεθ' ἧς καὶ ᾠμάτων, μετ' αὐτῶν δὲ καὶ τοῦ χελιδονίσματος, ὡς κειμένου, ἐγένοντο καταγραφὰὶ αὐτοῦ³ ἐκ πλείστων ἑλληνικῶν τόπων, οὕτω δ' αἱ μέχρι σήμερον συγκεντρωθεῖσαι παραλλαγὰὶ εἰς τὸ ἀρχεῖον ᾠμάτων τοῦ Κέντρου Ἑλλ. Λαογραφίας συμποσοῦται εἰς 160, αἱ δὲ εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ Φροντιστηρίου Λαογραφίας τοῦ Πανεπιστημίου εἰς 4, προερχόμεναι τοπικῶς, ὡς κατωτέρω.

α) Πελοπόννησος.

Ἀχαΐα - *Ἥλις*. Κ. Λ. Χφ. 2268, σ. 864 (συλλ. Χ. Κορύλλου, 1926).

Ξηροχώριον Ἀχαΐας. Κ. Λ. Χφ. 1968, σ. 41 (συλλ. Γεωργ. Παπαδημάκη, 1953).

Καρδαμύλη Λακωνίας. *Φαίδ. Κουκουλέ*, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, τόμ. Α' II, ἐν Ἀθήναις 1948, σ. 10, σημ. 5.

Μάνη. α) Πανδώρα, 20 (1869-70), σ. 112. β) Κ. Λ. Χφ. ἀρ. 334, σ. 169-171, ἀρ. 13 (συλλ. Νεστορίδου).

Μεσσηνία. *Φαίδ. Κουκουλέ*, ἐνθ' ἀν., σ. 10, σημ. 5.

β) Στερεὰ Ἑλλάς.

Ἀθῆναι. Λαογρ. 6 (1917), σ. 277-78.

¹ Τραγούδια τῆς νέας Ἑλλάδος, ἐθνικά καὶ ἄλλα... Neugriechische Poesien, ungedruckte und gedruckte... Leipzig 1833, σ. 12, ἀρ. VII. Βλ. καὶ Γ. Κ. Σπυριδάκης, ἐν Ε. Α. Α., 8 (1953/54), ἐν Ἀθήναις 1957, σ. 111.

² Ἐνταῦθα καὶ ἡ παλαιότερα περὶ τοῦ ᾠσματος βιβλιογραφία.

³ Ἀντιστοίχως καὶ τῆς μουσικῆς αὐτοῦ, ὡς κατωτέρω. Σημειωτέον ὅτι ἐπραγματοποιήθη καὶ κινηματογράφησις τοῦ ἔθιμου μετ' ἡχογράφησης τῆς μελωδίας τοῦ ᾠσματος τῷ 1967 εἰς τὰ χωρία Ἀγριανὴ καὶ Σιτοχώριον τοῦ νομοῦ Σερρών. (Βλ. Κ. Λ. Χφ. 3168, σ. 36-37 καὶ ἀρ. ταιν. 1076 B4 (ἀρ. εἰσ. μουσ. 14517). Ἀρ. κινηματογρ. ταιν. 48-49.

Λεβιάδεια. Κ. Α. Χφ. 1358, σ. 97 - 98 (συλλ. Μ. Λιουδάκη, 1939).

Ἀγ. Γεώργιος Παρνασσίδος. Κ. Α. Χφ. 1692, σ. 52 (συλλ. Εὐθ. Γούβαλη).

Ἀγόριανη Παρνασσίδος. Ειρήνης Σπανδωνίδου, Τραγούδια τῆς Ἀγόριανης (Παρνασσού), Ἀθῆναι 1939, σελ. 95, ἀρ. 169, σ. 354 - 355.

Ναυπακτία. Δημ. Ἀγγελίδου, Φιλολογικά, ἦτοι χελιδόνισμα· περὶ ἐπιστολικῶν τύπων κλπ., ἐν Ἀθήναις 1897, σελ. 24 - 25.

Βάλτος Ξηρομέρον. Cl. Fauvel, Chants populaires de la Grèce moderne, tome I, a Paris 1825, p. 247, 256 (= D. H. Sanders, Das Volksleben der Neugriechen, Mannheim 1844, σ. 106 ἀρ. Α καὶ ἐν σελ. 130 - 31).

Εὐρυντία (Βράχα). Κ. Α. Χφ. ἀρ. 1435, σ. 11 (συλλ. Ἰ. Ράγκου, 1939).

γ) Εὐβοία.

Κάρυστος. Κ. Α. Χφ. 432, σελ. 83, 59 = *Εὔαγγ. Παπαχατζῆ*, Δοκίμιον τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος Καρύστου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἐν Ἀθήναις 1915, σελ. 54, 59.

δ) Θεσσαλία.

Arn. Passow, Τραγούδια ρωμαϊκά. *Populartia carmina Graeciae recentioris*, Lipsiae MDCCCXX, ἀρ. 307a (σ. 227 - 28).

Ἐφημ. Βραδυνή, φύλλ. ἡμερ. 28 Νοεμβρίου 1929.

Τίναβος. Ἀχιλλ. Τζαρτζάνου, Θεσσαλικά Τυρνάβου. Θεσσαλικά Χρονικά, τόμ. Β' (1931), σ. 106. (Ἐπφδικὸν ᾄσμα, διαφορὸν τοῦ χελιδονίσματος).

Μαρίνου Π. Βρεττοῦ, Ἐθνικὸν Ἡμερολόγιον τοῦ δισέκτου ἔτους 1868, σ. 109 - 111.

Th. Kind, Neugriechische Poesien, 1833, σ. 12 ἀρ. VII. = *Arn. Passow*, ἐνθ' ἂν., ἀρ. 307 (σ. 226 - 27).

Χ. Χριστοβασίλη, Ἡ Χελιδόνα τοῦ Μαρτίου (ἐν Καραγκουνιᾷ Θεσσαλίας). Ἐθνικὴ Ἀγωγή, ἔτ. 1899, σ. 95.

Ξινονέριον Καρδίτης. Κ. Α. Χφ. 3186, σ. 30 - 31 (συλλ. Ε. Ἰ. Κουκουλέτσου 1952).

Καρδιτσομαγούλα Καρδίτης. Φ. Α. Π. Α. Χφ. 304, σ. 27 - 29 (συλλ. Γεωργίας Π. Τσιγαρεῖ, 1968).

Λεοντάριον Καρδίτης. Φ. Α. Π. Α. Χφ. 315, σ. 32 - 33 (συλλ. Κωνστ. Π. Χριστοπούλου, 1968).

Παλαμᾶς Καρδίτης. Φ. Α. Π. Α. Χφ. 311, σ. 49 (συλλ. Εὐτυχίας Χαλβατζάρα, 1968).

Ἐλασσὼν (Λυκούδι). Κ. Α. Χφ. 1975, σ. 90 (συλλ. Ἀθ. Παπανικολάου, 1953):

Ἑλασσών (Χάσια). Κ. Α. Χφ. 981α, σ. 5, ἀρ. 4. Χφ. 981γ, σ. 1157 (συλλ. Δημ. Λουκοπούλου, 1934).

ε) **Ἡπειρος.**

Κ. Α. Ν. Γ. *Πολίτου*, "Υλη, ἀρ. 2723 (συλλ. Π. Λάμπρου, 1850).

Γεωργ. Χασιώτου, Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἡπειρον δημοτικῶν ᾠμάτων, ἐν Ἀθήναις 1866, σ. 191, ἀρ. 2, 3.

Π. Ἀραβαντινοῦ, Συλλογὴ δημοδῶν ᾠμάτων τῆς Ἡπείρου, ἐν Ἀθήναις 1880, σ. 261, ἀρ. 442.

Ἰωάννινα. Δημ. Σαλαμάγκα, Μάρτη καὶ Μάρτη. Ἡπειρωτ. Ἑστία, ἔτ. Β' (1952), σ. 263 - 65. Δ' (1955), σ. 808 - 812.

Ζαγόριον. Κ. Α. Χφ. 1572, σ. 159, ἀρ. 208 (συλλ. Ἀ. Παπακώστα, 1940).

Κόνιτσα. Κ. Α. Χφ. 1903 Β, σ. 123 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, 1953).

Θεσπρωτία. Κ. Α. Χφ. 53, σ. 148 (σφ. 29).

Πάργα. Ἐφημ. «Βραδυνή», φύλ. 28, τῆς 28 Νοεμβ. 1929.

στ) **Μακεδονία (Δυτική).**

Πολύλακκος Βοϊδου. Κ. Α. Χφ. 1705, σ. 11 (συλλ. Ἰω. Τζημοπούλου, 1952).

Ἀρνισσά, Ἀγ. Ἀθανάσιος καὶ Σωσάνδρα Πέλλης. Κ. Α. Χφ. 2394 (συλλ.

Γ. Κ. Σπυριδάκη, 1961), σελ. 89 - 90, 176 - 199.

Σαρακηνοί, Λουτράκι καὶ Μαργαρίτα Πέλλης (τὴν 9 Μαρτίου). Κ. Α. χφ. 2394, σελ. 212, 407, 425, 460.

Κιρκάσιοι (Ἀγ. Τριάς) Ἡμαθίας. Κ. Α. Χφ. 1815, σ. 93 (συλλ. Ἡλία Τύμπα, 1953).

Ἀγία Βαρβάρα Βεροίας (πρόσφ. ἐκ Στενιμάχου). Κ. Α. Χφ. 1820, σ. 3 - 4 (συλλ. Ν. Καρασταμάτη, 1953).

Καστορία (Καστανόφυτον). Βλ. εἰς Ε.Λ.Α., τόμ. Ε' (1945'49), ἐν Ἀθήναις 1951, σ. 36.

ζ) **Μακεδονία (Κεντρικὴ καὶ Βόρειος).**

Λαγινὰ Θεσσαλονίκης. Κ. Α. Χφ. 1879, σ. 4 (συλλ. Βασ. Ζαχαριάδη, 1953).

Δοξᾶτον. Παρνασσός, τόμ. Γ' (1879) σ. 956 - 57.

* *G. F. Abbot* ἐν *Athenaeum*, ἀρ. 3755, σ. 460 - 63 (30 Σεπτ. 1899).

Ἡ Περβλ. καὶ Γ. Κ. Σπυριδάκη, "Ἐκθεσις λαογραφικῆς ἐρεῦνης εἰς περιοχὰς τοῦ νομοῦ Πέλλης (Μακεδονίας) (29 Ἰουν. - 18 Ἰουλ. 1961). Ε. Λ. Α., τόμ. 13/14 (1960/61), ἐν Ἀθήναις 1962, σ. 375 - 76.

Λακκοβίγια. G. F. Abbot, *Macedonian Folklore*, Cambridge 1903, σ. 18 (= Μακεδ. ημερολόγιον, ἔτ. Ε' (1912) σ. 84).

Ρουμλούκι (Γιδᾶς, Ἀγκαθιά, Νησέλλι καὶ Νεόκαστρον) Ἡμαθίας. Κ. Λ. Χφ. 984 Β-Γ', σελ. 430, 468, 470-71, 902-904 (συλλ. Δ. Λουκοπούλου, 1935).

Ρουμλούκι. Θ. Παπαθανασίου, Σύμμεικτα λαογραφικά ἐκ Ρουμλουκιοῦ. Μακεδονικά, Β' (1941/52), σ. 354.

Λαγκαδᾶς. Νίκων Β. Κοσμᾶ, Ὁ Λαγκαδᾶς. Ἱστορία - λαογραφία. Θεσσαλονίκη 1968, σ. 88.

Στενίμαχος. Φιλήμονος Τζυμπάση, Λαογραφικά - Γλωσσικά Στενιμάχου. Ἀρχεῖον Θρηκ. Λαογρ. Θησαυροῦ, 12 (1945-46), σ. 170.

Μελένικον. G. F. Abbot, ἔνθ' ἂν., σ. 47 (ᾄσμα γενικῶς εἰς χελιδόνα· οὐχὶ χελιδόνισμα).

Μελένικον. Πέτρ. Σπανδωνίδη, Μελένικος, ὁ νεκρὸς Μακεδονικὸς Ἀκρίτας. Θεσσαλονίκη 1930, σ. 63 (ζ - η).

η) Χαλκιδική.

Βυζαντινὰ Χρονικά. Peterburg, τόμ. 3, 1896, σ. 205.

Λογαία. Κ. Λ. Χφ. 1805, σ. 24 (συλλ. Μανος Παπαθανασίου, 1952).

Κ. Λ. Χφ. 2232, σ. 2 (συλλ. Μανος Παπαθανασίου, 1949).

— Βασ. Κυπαρίσση, Τραγούδια τῆς Χαλκιδικῆς, Θεσσαλονίκη 1940, σ. 1-2, ἀρ. 4-5.

θ) Μακεδονία (Ἀνατολική).

Συνοικισμοὶ νομοῦ Σερρών: α) Κ. Λ. Χφ. 2897 (συλλογὴ Σωτ. Α. Φάσσα, 1964)· ἐπαρχία Βισαλτίας: Ἅγιος Δημήτριος (σ. 54), Ἁγία Παρασκευὴ (σ. 61), Δάφνη (σ. 138), Δημητρίτσι (σ. 143-45), Θερμὰ (σ. 195-96), Λαγκαδίον (σ. 247), Λιγαριὰ (σ. 269), Νιγρίτα (σ. 327), Τερπνὴ (440-41, 458), Χουμνικὸ (σ. 547).

β) Κ. Λ. Χφ. 2761 (συλλογὴ Γ. Αἰκατερινίδου, 1963): Νέον Σούλι (σ. 262-63, 442), Ἅγιον Πνεῦμα (σ. 316), Μανδήλιον (σ. 387), Παλαικώμη (σ. 191, 423), Λευκοθέα (σ. 391), Ἀναστασία (σ. 81-82), Ἑμμ. Παπᾶς (σ. 323-24), Ροδολεῖβος (σ. 414), Πρώτη (σ. 403-404).

γ) Κ. Λ. Χφ. 2762 (συλλ. Γ. Αἰκατερινίδου, 1963): Μικρὸ Σούλι (σ. 11-12, 220-21), Κορμίστα (σ. 96-97), Ἀλιστράτη (σ. 187), Ἀγιοχώρι (σ. 176-77).

δ) Κ. Λ. Χφ. 2763 (συλλ. Γ. Αἰκατερινίδου, 1963): Νιγρίτα (σ. 28-29).

ε) Κ. Λ. Χφ. 2779 (συλλογὴ Γ. Αἰκατερινίδου, 1963): Ἀηδονοχώρι (σ. 19-20), Μελενικίτσι (σ. 102-103), Σησαμιὰ (σ. 205-206), Βαμβακόφυτον (σ. 165-66).

Ξηρότοπος Ὁρεινῆς. Κ. Λ. Χφ. 3150, σ. 17 (συλλ. Ἰω. Ἀδαμοπούλου, Κωνστ. Παπαδημητρίου, Γεωργ. Μέσσηγκα, 1966).

- Πρώτη*. Κ. Α. Χφ. 2939, σ. 82-83 (συλλ. Δεσπ. Παπαδοπούλου, 1965).
Κάτω Ὁρεινή. Κ. Α. Χφ. 2946, σ. 47 (συλλ. Γ. Αϊκατερινίδου, 1965).
Ἀδελφικόν. Κ. Α. Χφ. 3129, σ. 8 (συλλ. Αϊκατ. Ἀθανασιάδου, 1964-65).
Ἀνω Καμήλα. Κ. Α. Χφ. 3132, σ. 7-8 (συλλ. Σ. Ἀλεξιάδου - Λ. Μπακάλη, 1965).
Κάτω Καμήλα. Κ. Α. Χφ. 3141, σ. 5 (συλλ. Δημ. Καταράκη - Ἑλένης Ρήγα-Ἀλ. Τσικούρη - Ἀδ. Ἀνδρούτσου, 1965-1966).
Σιτοχώρι. Κ. Α. Χφ. 3168, σ. 77-78, 106-107 (συλλ. Γ. Αϊκατερινίδου, 1967).
Ἀγριανή. Κ. Α. Χφ. 3168, σ. 36-38 (συλλ. Γ. Αϊκατερινίδου, 1967).
Νέον Σούλι (πρώην Σουμπάσκιοι). *Γαβριήλ Κοντιάδου*, Λεύκωμα τοῦ Σουμπάσκιου, χωρίου τῆς περιφερείας Σερρών. Θεσσαλονίκη 1925, σ. 26.
Σέρραι: Σερραϊκὰ Χρονικά, τόμ. Α' (1953), σ. 134-152.

ι) Θράκη.

Φιλιππούπολις (19ος αἰ.): α) *Ἀναστασίου Γεωργιάδου Λευκίου*, Ἀνατροπὴ τῶν δοξασάντων, γραψάντων κλπ., ἐν Ἀθήναις 1843, σ. 26, 28. β) Κ. Α. Χφ. 965, σ. 154, 206-207 (συλλ. Μυρτ. Ἀποστολάδου) = Ἀρχεῖον Θρακ. Γλωσσ. καὶ Λαογρ. Θεσ., Α' (1934/35), σ. 224-225. γ) Βλ. *Γ. Σκορδέλην* ἐν Παιδαγωγ., XI (1860/61) σ. 450-451.

Σουφλί (*Κιονπλιά*). Κ. Α. Χφ. 2115, σ. 5-6 (συλλ. Ἑλισ. Κωστίδου, 1954).
Μέτραι Ἀνατ. Θράκης. Κ. Α. Χφ. 1481, σ. 22. = † *Καλ. Χουρμουζιάδου*, Τὸ παιδίον εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐπαρχίαν Μετρῶν καὶ Ἀθύρων. Ἀρχ. Θρακ. Γλωσσ. καὶ Λαογρ. Θεσσαυροῦ, 7 (1940/41) σ. 102, ἀρ. 38. = *Γ. Μέγα*, Ζητήματα Ἑλληνικῆς Λαογραφίας, Ε. Α. Α., τόμ. Ε' (1945/49), ἐν Ἀθήναις 1951, σ. 22.
Μέτραι - Νεοχώριον. Ἀγγ. Μετρηνοῦ, Τὸ ἄσμα τῆς χελιδόνας, Θρακικὴ Ἐπετηρίς, ἔτ. Α' (1897), σ. 166-68.

**Μέτραι - Ε. Χουρμουζιάδου*, Θρακικὰ ἔθιμα. Ἡ χελιδόνα. (Πόντος ἐν Μερζιφονῶν 1914).

Μέτραι (Τσακῆλι) Ἀνατ. Θράκης. Θρακικά, 9 (1938), σ. 312-13.

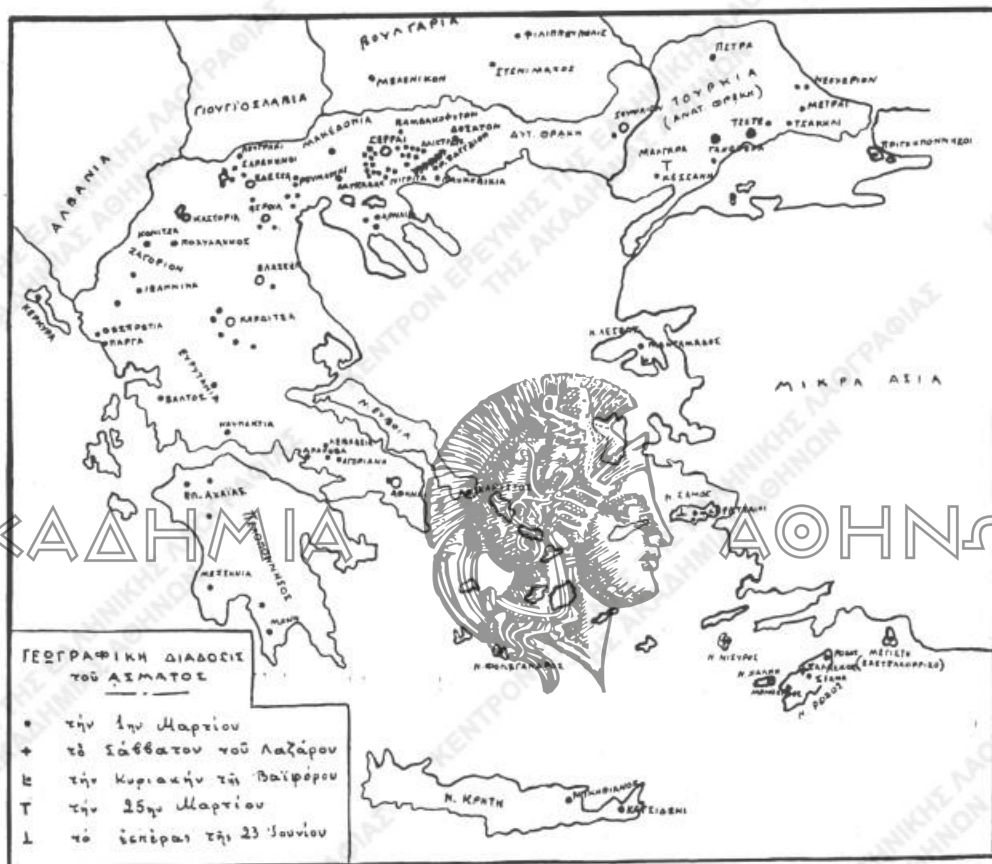
Μέτραι (Τσακῆλι). Κ. Χουρμουζιάδου, Τὸ Τσακῆλι τῶν Μετρῶν. Θρακικά 11 (1939), σ. 395.

Μάλαρα (Δογάνκιοι καὶ Ρέμπιτς) Ἀνατ. Θράκης. Θρακικά, 6 (1935), σ. 368.

Κεσάνη, Μάλαρα Ἀνατολ. Θράκης. Βλ. Σ. Μανασσείδην ἐν περιοδ. «Ὁ ἐν Κων/πόλει Ἑλλην. Φιλολ. Σύλλογος», 9 (1874/75), σ. 342 (ἔδεται τὴν 25 Μαρτίου).

Πέτρα. (πρόσφ. εἰς Μονοκκλησιὰ Σερρών). Κ. Λ., Χφ. 3147, σ. 11 (συλλ. Μαρίας Πλουμάκη, 1966).

Γανοχώρια. Κ. Λ., Χφ. 2003, σ. 6. (συλλ. Κυρ. Βαφεΐδη, 1954).

(Πρόσφυγες ἐξ Ἀνατ. Θράκης εἰς Κουμαριά Σερρών). Κ. Λ. Χφ. 3145, σ. 5 (συλλ. Τασίας Μανδάλου κ. ἄ., 1966).

Τζετώ. Ἑλληνικῆς Σταμούλη - Σαραντῆ, Δημοτικὰ τραγούδια τῆς Θράκης, Θρακικά 11 (1939), σ. 21-22.

Κωνσταντινούπολις (νῆσοι). Σκαρλάτου Βυζαντίου, Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑλληνικῆς διαλέκτου, ἔκδ. γ'. Ἐν Ἀθήναις - ἔν Κων. πόλει 1874. Βλ. ἐν λ. χελιδόνα. Πρβλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτην εἰς Νεοελλ. Ἀνάλ. Α' (1870/72), σ. 354, σημ. 1. ια) Λέσβος.

1) *G. Georgakis et Léon Pineau, Le Folk-Lore de Lesbos. Paris (1894), σ. 355. (Χαιρετισμὸς πρὸς τὴν χελιδόνα, ὡς ἔθιμον).*

2) Σπ. Ἀναγνώστου, Λεσβιακά, ἐν Ἀθήναις 1903, σ. 212-213. (2 ἄσματα ἄδονται τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων).

3) Παν. Νικίτα, Τὸ Λεσβιακὸ μνηολόγιον, τόμ. Α', Μυτιλήνη 1953, σ. 61. (χωρίον Μανταμάδος).

ιβ) Σάμος.

Ἐπαμειν. Ἰ. Σταματιάδου, Σαμιακά, τόμ. Ε', ἐν Σάμῳ 1887, σ. 380-81.

Μαυρατζαῖοι. Κ. Α., Χφ. 1428, σ. 40, ἀρ. 9 (συλλ. Ν. Δημητρίου. Μαυρατζαῖοι, 1939).

ιγ) Φολέγανδρος.

Κ. Α. Ν. Γ. Πολίτου, Ὑλη, ἀρ. 3035 (συλλ. Ἀντων. Μαυρογένους 1890).

ιδ) Νίσυρος.

Γεωργ. Ν. Καζαβῆ, Νισύρου λαογραφικά, Νέα Ὑόρκη 1940, σ. 85.

Κ. Α., Χφ. 2892, σ. 583-84 (συλλ. Ἀννης Παπαμιχαήλ. Μανδράκι Νισύρου, 1964).

ιε) Χάλκη.

Sam. Baud-Bouy, Τραγούδια τῶν Δωδεκανήσων, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1935, σ. 272.

Δωδεκανησ. Ἐπιθεώρησις, τόμ. Β' (1948), σ. 117. (Ἄρρεν παιδίον στολισμένον δι' ἀνθέων καὶ ἄλλων κοσμημάτων παρουσιάζει τὸν Μάρτην).

Κ. Α. Χφ. ἀρ. 2892, σ. 752-53 (συλλ. Ἀννης Παπαμιχαήλ, Χάλκη 1964).

ιστ) Ρόδος.

Σάλακος. Ἀναστ. Ἀναστασιάδου, Ἑορτὴ ἐπὶ τῇ πρώτῃ τοῦ ἔαρος ἐν Ρόδῳ. Φόρμιγξ, περ. Β', ἔτ. ΣΤ' (Η'), 1910, ἀρ. 5-6, σ. 4-5. Κ. Α. Χφ. 1568, σ. 417 (συλλ. Χριστ. Παπαχριστοδούλου, Ρόδος 1953). Χριστ. Παπαχριστοδούλου, Λαογραφικά σύμμεικτα Ρόδου, Λαογραφ. 21 (1963), σ. 194-195.

Ρόδος (πόλις). Χρ. Παπαχριστοδούλου, ἔνθ' ἀν., σ. 195.

Σιάνα. Ἀναστ. Βρόντη, Τῆς Ρόδου παραδόσεις καὶ τραγούδια, ἐν Ρόδῳ, 1930, σ. 97. Τοῦ Ἀντοῦ, Ροδιακὰ Λαογραφικά, τόμ. Β', Ρόδος 1950, σ. 57-58, ἀριθ. 4-5. Χρ. Παπαχριστοδούλου, ἔνθ' ἀν., σ. 194, Sam. Baud-Bouy, ἔνθ' ἀν., σ. 73-74.— Φ. Α. Π. Α., Χφ. ἀρ. 566, σ. 2 (συλλ. Γεωργ. Χατζάκη, 1968).

Μονόλιθος. Χρ. Παπαχριστοδούλου, ἔνθ' ἀν., σ. 194.

Γερασ. Δ. Δρακίδου, Ροδιακά, Ἀθῆναι 1937, σ. 17.

Κ. Ν. Κωνσταντινίδου, Ἀθηνᾶ Λυδία, Ἀλεξάνδρεια 1936, σ. 35-36.

Δωδεκανησ. Ἐπιθεώρησις, ἔτ. Β' (1948) σ. 117 (συλλ. Πέτρ. Καλονάρου).

ιζ) **Μεγίστη (Καστελλόριζον).**

Κ. Λ. : Ν. Γ. Πολίτου, "Υλη ἀρ. 2232 (συλλ. Ἀχιλλ. Διαμαντάρα).

ιη) **Κρήτη.**

Νικηθιανός, ἐπαρχ. Μεραμβέλλον. Ἀ. Λογαριαστικάκη, Παλιὰ Κάλαντα τοῦ Μάρτη, Δρῆρος 2 (1939), σ. 640-641.

Κατσιδώνι ἐπαρχ. Σητείας (παλαιότερον τοῦ ἔτους 1890). Κ. Λ. (Βιβλίον εἰσαγωγῆς λαογρ. ἀντικειμένων, ἀρ. 130).

ιθ) **Κέρκυρα.**

Ν. Tomaseo, Canti popolari Toscani, Corsi, Illicici, Graeci. Tom. III, Venezia 1842, σ. 280 = *Ann. Passow*, Popul. carmina, σ. 226 ἀρ. 306.

Γ.—Ἐκ τῶν ὡς ἄνω παραλλαγῶν παρατίθενται αἱ κάτωθι πλέον ἀντιπροσωπευτικαὶ τοῦ ἔσματος.

Ἦρθεν, ἦρθε χελιδόνα,
ἦρθε κι ἄλλη μελιθόνα·
κάθησε καὶ λάλησε,
καὶ γλυκὰ κιλάδησε.
5 Μάρτη, Μάρτη μου, καλέ,
καὶ Φλεβάρη, φοβερέ,
κι ἂν φλεγίσσης, κι ἂν τσικνίσσης,
καλοκαίρι θὰ μυρίσσης·
κι ἂν χιονίσσης, κι ἂν κακίσσης,
10 πάλιν ἀνοιξιν θ' ἀνθίσσης.
Θάλασσαν ἐπέρασα
καὶ στεριὰ δὲν ξέχασα·
κύματα κι ἂν ἔσχισα,
ἔσπειρα, ἔκονόμησα,
15 ἔφυγα κι ἀφῆκα σῦκα
καὶ σταυρόν καὶ θημωνίσταν,
κ' ἦρθα τώρα κ' ἠῦρα φύτρα,

κ' ἠῦρα χόρτα, σπάρτα, βλίτρα,
βλίτρα, βλίτρα· φύτρα, φύτρα.
20 Σὺ, καλὴ νοικοκυρά,
ἐμπα ἔς τὸ κελλάρι σου·
φέρ' ἄβγα περδικωτά,
καὶ πουλιὰ σαρακοστά.
δῶσε καὶ μιὰν ὀρνιθίτσα
25 φέρε καὶ μιὰ κουλονρίτσα.
Ὡρισεν ὁ δάσκαλος,
καὶ ὁ Θεὸς ποὺ τὰ ἔδωκε,
ν' ἀγοράσωμεν ὀχτώ,
νὰ πουλοῦμεν δεκοχτώ·
30 νὰ κερδαίνωμεν τριάντα,
διάφορα ἑ μεγάλα πάντα·
καὶ εἰς τὸ σπíti καὶ ἔς τὴ Χώρα
μέσα ἔδω ποῦ ῥθαμε τώρα.
Μέσα ἔγειά, μέσα χαρά

¹ κέρδη.

35 ὅς τὸν ἀφέντην, ὅς τὴν κυρά·
 ὅς τὰ παιδιὰ καὶ ὅς τοὺς γονεῖς,
 ὅς ὅλους τοὺς συγγενεῖς.
 Μέσα Μάρτης· ἔξω φύλλοι·
 ἔξω ὀχτροί, σᾶς τρωὶν' οἱ σκύλοι.
 (Arn. Passow, σελ. 227 - 28, ἀρ. 307α)

B'.

Χαῖρε, χαῖρε, χαῖρε, τίμιε σταυρέ·
 καύχημα Χριστιανῶν,
 ὁδηγὲ ἀμαρτωλῶν·
 χαίρης πάντων τῶν πιστῶν
 5 ν' ἀνέβης εἰς τὸν οὐρανόν·
 χαίρης καὶ Πρωτομαρτιά
 νὰ ῥχη καὶ καλοχρονιά,
 νὰ γενοῦν πολλὰ σιτάργια,
 νὰ γεμῶσουνε τ' ἀμπόργια·
 10 νὰ γενοῦν πολλὰ κρασιά
 νὰ γεμῶσουν τὰ βουτιά·
 νὰ γενοῦν πολλὰ ἀρνιά
 γιὰ νὰ σφαγοῦν τὴν Λαμπρά·
 νὰ γενοῦν πολλὲς μυζήθρες
 15 γιὰ νὰ βάζουσι στὶς πίττες·
 νὰ γενοῦν πολλὰ ὀρνίθια
 μετὰ τοῦ Θεοῦ βοήθεια·
 νὰ γενοῦν πολλὲς ἐντραδες¹
 νὰ χοντραίνουν οἱ κεράδες·
 20 μαγερέματα² πολλὰ

40 Μέσα φίλοι, μέσα ῥοθήνια,
 καὶ χαρές, χοροί, παιγνίδια.
 καὶ ἐφέτος καὶ τοῦ χρόνου
 καὶ τοῦ χρόνου καὶ ἄλλα χίλια.

στὸ μαγέρευμα καλά.
 Μάρτις μᾶς ἦλθεν·
 καλῶς μᾶς ἦλθεν·
 ἡ γῆς μυρίζει,
 25 τὰ δένδρα ἀνθοῦσι.
 Ὁ ἥλιος λάμπει,
 τὸ φῶς εἰσέβη
 καὶ ἡ χελιδόνα μᾶς κεῖ γυρίζει
 καὶ τὰ πουλάκια τῆς κιλαδοῦνε.
 30 Ὅσα φύλλοι, ποντικοί,
 μέσα Μάρτης καὶ ἄρα
 καὶ ἡ κερά ἡ Παναγιά.
 Καὶ ἂν ἔχετε παιδιὰ
 νὰ τὰ παντρέψετε καλά.
 35 Σέβα, εἰσέβα ὡς τὸ κελλάριον
 δῶσ' ἓνα ἀβγό ἢ ἀβγούτσικο
 ἢ τὴ μάννα τοῦ ἀβγοῦ
 ἢ τὴν ὀρνιθα ἢ τὸν πετεινὸν
 καὶ πολλὰ τὰ ἔτη τῶν νοικοκερῶ.

1812.

(Κ. Α. : Ν. Γ. Πολίτου, Ὑλη, ἀρ. 3035. Τὸ κείμενον ἀντεγράφη ἐκ χειρογράφου ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου Μαυρογένους τῷ 1890. Εἰς τὴν παράθεσιν τοῦ ὅσματος ἀνωτέρω διωρθώσαμεν τὸ πλῆθος τῶν ἀνορθογραφιῶν τοῦ κειμένου.

Ὁ Ὑ. Α. Μαυρογένης σημειώνει ὅτι ἦδετο τὸ χελιδόνισμα τοῦτο εἰς Φολέγανδρον ὑπ' ἀνδρῶν, οἱ ὅποιοι ἐφερον ξυλὴν χελιδόνα, ἐμπεπηγμένην ἐπὶ τῆς ἄκρας ἀκοντίου, στολισμένην διὰ στεφάνου ἀνθέων, ὅτι δὲ κατηργήθη τὸ ἔθιμον μετὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Σίφνου καὶ Φολεγάνδρου Καλλινίκου).

¹ Εἰσοδήματα (βενετ. indrada).

² Γεννήματα, εἰδικῶς ὄσπρια.

Γ'.

Χελιδόνα ἔρχεται
 ἀπ' τῇ Μαύρῃ θάλασσα.
 Θάλασσα ἐπέρασε,
 ἔκατσε καὶ λάλησε,
 5 λάλησε τὰ γράμματα,
 γράμματα βασιλικά,
 πὺν μαθαίνουν τὰ παιδιά,
 τὰ παιδιὰ στὸ δάσκαλο.
 — Δάσκαλος μᾶς ἔστειλε
 10 νὰ μᾶς δώστε πέντε ἄβγά
 κι ἂν δὲν δώστε πέντε ἄβγά

(Κ. Α. Χφ. 3132, σελ. 7 - 8. (συλλ. Σ. Δεσποίνης - Λ. Μπακάλη, "Ανω Καμήλα Σεργῶν, 1965).

Χελιδόνα ἔρχεται
 ἀπ' τῇ Μαύρῃ θάλασσα.
 Θάλασσαν ἐπέρασε,
 πύργον μᾶς θεμέλιωσε.
 5 Ἐκατσε καὶ λάλησε
 μέσ' στοῦ Μάρτη τὴν αὐλή.
 Μάρτη, Μάρτη μου, καλὲ
 καὶ Φλεβάρη, χιονερέ·
 πόσον δρόμον ἔκαμες

(Κ. Α. Χφ. 2929, σελ. 82 - 83, συλλ. Δεσποίνης Παπαδοπούλου, Πρώτη Σεργῶν, 1965).

Δ'.

Χελιδόνι πέταξε.
 Ἦρε πύργον, ἔκατσε
 καὶ χαμοκελάδησε·
 — Μάρτη, Μάρτη μου, καλὲ
 5 καὶ Φλεβάρη, βροχερέ·
 κι ἂν μανίσῃς κι ἂν φλεβίσῃς
 καλοκαίρι θὰ μυρίσῃς.

παίρομε τὴν κλωσσαριά,
 νὰ γεννᾷ καὶ νὰ κλωσσᾷ
 καὶ νὰ σέρνῃ τὰ πουλιά.
 15 Μάρτης μᾶς ἦρθε·
 καλῶς μᾶς ἦρθε·
 τὰ λουλούδια ἀνοίγουν,
 ἡ γῆς μυρίζει.
 Ἐξω φύλλοι, ποντικοί,
 20 μέσα ᾿γεία (ἄβγά) καὶ Πασχαλιά
 κι ἀπὸ χρόν' με ᾿γεία.

10 Ἐκατσε τὰ γράμματα·
 γράμματα βασιλικά
 πὺν μαθαίνουν τὰ παιδιά.
 — Δάσκαλους μᾶς ἔστειλε,
 νὰ μᾶς δώστε πέντ' ἄβγά.
 15 κ' ἂν δὲν ἔχ'τε πέντ' ἄβγά
 νὰ μᾶς δώστε τ'ν κλωσσαριά,
 νὰ γεννᾷ καὶ κλωσσᾷ
 καὶ νὰ σέρνῃ τὰ πουλιά.

— Ἐξω φύλλοι καὶ κορέοι·
 νὰ ᾿ν' καλὰ οἱ νοικοκυραῖοι.
 10 Μέσα ἥλιος καὶ χαρὰ
 καὶ χαρὰ καὶ Πασχαλιά,
 στὸν ἀφέντη, στὴν κυρὰ
 καὶ στ' ἀρχοντόπουλά τους.
 — Αἱ, καλὴ νοικοκυρά·

- 15 δῶσ' μας κόκκιν' ἀβγά,
 ὅσα ἐμεῖς οἱ μαθητές,
 μαθημένοι εἵμαστε.
 Τοῦ δάσκαλου τὰ τέσσερα,
 κ' ἐμᾶς τὰ τριαντατέσσερα,
 20 νὰ μὴ μᾶς δείρῃ ὁ δάσκαλος,
 (Ρόδος. - Δωδεκαν. Ἐπιθεώρησις, ἔτ. Β' (1948), σ. 117).
- καὶ ὁ κακὸς πρωτόσχολος.
 Αἶ, καλὴ νοικοκυρά·
 φέρε μας σαράντα ἀβγά,
 νὰ χαρῆς τὸν ἄντρα σου
 25 καὶ τ' ἀρχοντόπουλά σου
 κι ὅ,τι ποθεῖ ἡ καρδιά σου.

Ε'

- Μάρτιος μᾶς ἦρθε
 καὶ καλῶς μᾶς ἤρρε·
 τὰ ὄρτια ἀνθοῦσι,
 οἱ κάμποι λουλουδοῦσι.
 5 Καὶ σύ, καλὴ νοικοκυρά·
 βάλε τὰ πατήκια σου
 καὶ σέβα 'ς τὸ κελλάρι σου·
 ἔβγαλε σπράντ' ἀβγά,
 δῶσ' ἡμᾶς τὰ τέσσερα
- 10 καὶ σᾶς τὰ εἰκοσιτέσσερα,
 νὰ μὴ μᾶς δείρῃ ὁ δάσκαλος,
 δάσκαλος, πρωτόσκολος,
 νὰ 'χῶμε τὴν ἁμαρτία του
 καὶ τὴν κολασία του.
 15 Ἐξω ψύλλ' καὶ ποντικοί·
 μέσα ἥλιος καὶ χαρὰ
 καὶ χαρὰ καὶ Πασχαλιά
 καὶ πάλι καὶ τοῦ χρόνου.

(Φιλιππούπολις. Πανδώρα, τόμ. ΧΙ (1960-61), σ. 450 - 451 = Νεοελλ. Ἀνάλ. Α', σελ. 365 - 66, ἀρ. 9).

Δ'.—Μουσικαὶ ἐκτελέσεις τοῦ ὅσματος ἔχουν δημοσιευθῇ ἢ ἠχογραφηθῇ μέχρι τοῦδε αἱ ἑξῆς¹.

1. **Ρόδος**: α) ἐκ Σαλάκου: ὑπὸ Ἀναστ. Ἀναστασιάδου εἰς τὸ περιοδ. Φόρμιγξ, περ. Β', ἔτ. ΣΤ' (Η) (1910), ἀρ. φύλλ. 5 - 6, σ. 4.

β) ἐκ Σιάνας: 1) ὑπὸ Ἀναστ. Ἀναστασιάδου, ἐνθ' ἀν., ἀρ. φύλλ. 4 - 5.
 2) S. Baud - Bouy, Τραγούδια τῶν Δωδεκανήσων, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1935, σ. 73 - 74, ἀρ. 21.

2) **Χάλκη**: α) Sam. Baud - Bouy, ἐνθ' ἀν., σ. 272. β) Κ. Α. Χφ. 2892, σ. 752 - 53 (ἀρ. εἰσαγ. μουσ. 11414) (συλλ. Ἀννης Παπαμχαήλ, Χάλκη 1964).

3) **Λέσβος**: Παν. Νικήτα, Λεσβιακὸ μνηολόγιο, τόμ. Α', Μυτιλήνη 1953, σ. 61.

¹ Ἐκ τῶν ἠχογραφήσεων τούτων, ὡς κατωτέρω, ἔχουν περιληφθῇ δύο παραλλαγαι εἰς τὸ δημοσίευμα: Γ. Κ. Σπυριδάκη καὶ Σπυρ. Δ. Περιστερή, Ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια, τόμ. Γ' (Μουσικὴ ἐκλογή), ἐν Ἀθήναις 1968, σελ. 177 - 180.

4) **Μακεδονία** (νομός Σερρών): (Ἦχογράφησις ὑπὸ Γ. Αἰκατερινίδου γενομένη ἐντὸς τοῦ προγράμματος τῆς ἐκτελεσθείσης ὑπ' ἐμοῦ Λαογραφικῆς ἐρεῦνης τῷ 1963 - 64 δι' οἰκονομικῆς χορηγίας τοῦ Βασιλ. Ἰδρύματος Ἑρευνῶν, καὶ ἀργότερον τῷ 1967. Τοῦ ἐορταστικοῦ ἐξέμου τούτου ἐγένετο ὑπ' αὐτοῦ τῷ 1967 καὶ κινηματογράφησις εἰς Ἀγριανὴν καὶ Σιτοχώρι Σερρῶν. Ἀρ. εἰσαγ. κινηματ. ταιν. 48, 49).

α) *Νέον Σούλιον*: Κ. Α. Χφ. 2761, σ. 51 (ἄρ. εἰσ. μουσ. 7441, ταιν. 512β 10).

β) *Παλαικώμη*: Κ. Α. Χφ. 2761, σ. 191 (ἄρ. εἰσ. μουσ. 7631, ταιν. 521β).

γ) *Μικρὸν Σούλιον*. Κ. Α. Χφ. 2762, σελ. 11 - 12, 220 - 21 (ἄρ. εἰσ. μουσ. 8304, ταιν. 593 β).

δ) *Ἀγριανή*: Κ. Α. Χφ. 3168, σ. 108 - 109 (ἄρ. εἰσ. μουσ. 14517, ταιν. 1076 β4).

ε) *Σιτοχώριον*: Κ. Α. Χφ. 3168, σ. 106 - 107 (ἄρ. εἰσ. μουσ. 1451δ, ταιν. 1076β 2).

5. **Φιλιπούπολις** (Ἑλληνες 18ος αἰ. - Τούρκοι Θρακ. Λαογρ. καὶ Γλωσσ. Θησαυροῦ, τόμ. Α' (1934/35) σ. 225 - 26)

Ἐκ τῆς μουσικῆς συλλογῆς ταύτης τοῦ ἔσματος παρατίθενται κατωτέρω πέντε παραλλαγὰὶ αὐτοῦ:

Α.-Νέου Σουλίου Σερρών (βλ. ἀν., ἄρ. 4α).

♩=250 A!

Χε - λι - δό - να ἔρ - χε - ται ἄ - πό

μαύ - ρη θά - λασ - σα. θά - λασ - σα κιὰν πέ - ρα - σι πύρ - γιο

ν - ἔ - θε - μέ - λιω - σε, ἔ - κα - ται κ' ἔ - λά - λη - σε, ἔ - μα -

- θε τὰ γράμ - μα - τα, γράμ - μα - τα βα - σι - λι - κά πού μα -

♩=125 B!

- δαί - νουν τὰ πι - δια. Μάρ - της μᾶς ἦρ - δι.

¹ Τὸ ἔσμα ὑποστηρίζεται ἐν σελ. 260 σημ. 1, ὅτι μετηνέχθη εἰς Φιλιπούπολιν κατὰ τὸν 18ον αἰ. ἐκ Θεσσαλίας διὰ μεταναστῶν, ἐγκατασταθέντων ἐνταῦθα.

κα - λῶς μᾶς ἦρ - θι' ὁ - ξω ψύλ - λοι

καί κο - ριοί, — μέσ' ὕ - γεί - α κί χα - ρά κί τοῦ χρόν',

τὴν Πα - σκα - λιά μέ τού κόκ - κι - - νου τ' αὐ - γό —

Τον.

A!

Τον.

B!

B.-Φιλιππου πόλεως' (βλ. ἄνωτ., ἀρ. 5).

Χε - λι - δό - να πε - ραί - θε ἀπ' τῇ Μαύ - ρῃ

θά - λασ - σα ἔ - κα - τὰς χ' ἔ - λά - λη - σε

καί γλυ - κά κε - λά - θη σε. - - -

Γ.-Σιάννας Ρόδου¹.

Allegretto moderato

Πε - ρι - στε - ρά - κι πέ - τα - ξε, ἡ ὕ - ρεν

Πύρ - γον χ' ἔ - κα - τσε χ' ἔ - χα - μο - κε - λά - θη

σε. — Μάρ - τη, Μάρ - τη μου, κα - λέ.

Μάρ - τη, Μάρ - τη μου, κα - λέ, καί 'Α -

¹ Ἐκ τῆς καταγραφῆς ὑπὸ S. Baud - Bovy' (βλ. ἄνωτ., ἀρ. 1, β2).

Δ. - Σα λ ά κ ο υ Ρ ό δ ο υ¹.

Ε. - Χ ά λ κ ης².

♩ = 176

¹ ἐκ τῆς δημοσιεύσεως ὑπὸ 'Αν. 'Αναστασιάδου' (βλ. ἀνωτ., ἀρ. 1, α).

² 'Εκ τῆς ἠχογραφήσεως ὑπὸ 'Αννης Παπαμιχαήλ' (βλ. ἀνωτ., ἀρ. 2, β. Κ. Λ. Χφ. 2892, σ. 752 - 53).

(Αἰ ὑπ' ἀρ. Α καὶ Ε παραλλαγὰὶ τῆς μελωδίας τοῦ ὕμνου κατεγράφησαν μουσικῶς ἐκ τῆς ταινίας μαγνητοφώνου ὑπὸ τοῦ Συντάκτου μουσικοῦ Σπυρ. Περιστέρη).

ταί — μα - θη - μέ - νοι εἶ - μα - στε. Χε - λι -

- δό - νιμ πέ - μπο - με, — πά - ει πέ - ρα κ' ἔρ - χε -

- ται, φέρ - νει μας τήν εἶ - δη - σι, πῶς εἶ - ναι

κα - λο - καί - ρι* τοῦ χρό - νου.

Τον.

Ε.—Τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν Ἰσμα, καλούμενον εἰς Μακεδονίαν «τραγουδί της χελιδόνας» ἢ «χελιδόνα», ἔδεται σήμερον, ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀναγραφομένων παραλλαγῶν αὐτοῦ, ὡς κεκείμενον καὶ μοναδικῶς ἐκείναι, ὅσον γνωρίζω εἰς τὴν βορείαν περιόχην τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, τὴν Μακεδονίαν, ἀπὸ τῶν δυτικῶν συνορίων αὐτῆς πρὸς τὴν Ἡπειρον μέχρι τῶν ἀνατολικῶν πρὸς τὴν Δυτ. Θράκην, εἰτα δ' εἰς τὴν Λέσβον καὶ ἐκ τῶν νοτίων περιοχῶν μόνον εἰς τὴν Ρόδον, Χάλκην καὶ τὴν Νίσυρον. Εἰς τὴν τελευταίαν νῆσον ὡς καὶ εἰς Σάλακον Ρόδου ἀπαντᾷ μετατεθειμένον εἰς τὸ Σάββατον τοῦ Λαζάρου.

Εἰς τὰς παραλλαγὰς τοῦ Ἰσματος παρατηροῦνται διαφοραὶ κυρίως: εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ (π.χ. Χελιδόνα ἔρχεται... Μάρτις μᾶς ἦρθε... κλπ), εἰς τὸ μήνυμα, τὴν ἀγγελίαν, τοῦ ἀνατέλλοντος ἥαρος, τὸν χαιρετισμὸν πρὸς αὐτό, τὰς αἰτήσεις τῶν παίδων ὑπὲρ φιλοδωρήματος, τὰς εὐχὰς αὐτῶν κλπ.

α). Ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἰσματος. Εἰς τὴν βορείον Ἑλλάδα καὶ τὴν Δωδεκάνησον (Ρόδον) ἀπαντᾷ αὕτη εἰς τοὺς τέσσαρας πρώτους στίχους, σπανιώτερον δὲ εἰς τοὺς ἕξ, ὑπὸ διηγηματικὴν μορφήν.

στ. 1 - 2 Χελιδόνα ἔρχεται / ἀπὸ Μαύρη¹ (ἢ Ἀσπρη)² θάλασσα

¹ Ἀργίσσα Πέλλης (βλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη εἰς Ε.Λ.Α., 13/14 (1960/61), Ἀθῆναι 1962, σ. 376. Ρουμλούκι (Νεόκαστρον) Ἡμαθίας: Κ. Λ. Χφ. 984γ', σ. 902 - 904. Περιοχὴ Σεργῶν: (Θερμά: Κ. Λ. Χφ. 2897, σ. 195 - 96. Λιγαριά: Αὐτ., σ. 269. Ἀναστασιά: Κ. Λ. Χφ. 2761, σ. 81. Ἑμμ. Παπᾶς: Αὐτ., σ. 323 - 24. Ροδολεῖβος: Αὐτ., σ. 414. Πρώτη:

(χελιδόνα πέρασε / ἀπὸ Μάυρη¹ (ἢ ἀπὸ τῆ Μάυρη² θάλασσα)

στ. 3-4 θάλασσα ἐπέρασε / ἤκατσε κ' ἐλάλησε

ἢ: θάλασσα ἐπέρασε / τῇ φωτιά θεμέλιωσε·

θάλασσα ἀπέρασε / καὶ σπειρὶ³ κονόμῃσε·

στ. 5-6 κάθησε τσ' ἐλάλησε / κ' ἐγλυκοκελάηθησε⁴

ἢ: κάθησε καὶ λάλησε / πέτραι ἐκατάλυνεν·

ἔκατσε καὶ μίλησε / μίλησε κ' ἐλάλησε·

ἔκατσε κ' ἐλάλησε / καὶ πυργοθεμέλιωσε·

β). Εἰς τὴν συνέχειαν τοῦ ἵσματος εἰς ἀρκετάς παραλλαγάς, ἀπὸ τοῦ ἑβδόμου στίχου, ὡς εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐξ Ἀρνίσσης Μακεδονίας⁵, ἢ ἀπὸ τοῦ τετάρτου ἢ τοῦ πέμπτου εἰς ἄλλας ἐκ διαφόρων τόπων, ἔχομεν ἐπικλήσιν πρὸς τὸν Μάρτην (Μάρτιον)⁶.

«Μάρτη - Μάρτη, βροχερὲ / καὶ Φλεβάρη, χιονερὲ». (Ἀρνίσσα Πέλλης· παραλλ. στ. 7-8)⁷ καὶ Πρώτη Σερρών (πάραι· ἀνωτ., σ. 94) Γ' (α), στ. 7-8)

— Μάρτη μ', Μάρτη μου, καλὲ / καὶ Φλεβάρη, φοβερὲ (στ. 7-8)⁸

— Μάρτη, Μάρτη μου, καλὲ / καὶ Φλεβάρη, φλιβερὲ (ἢ βροχερὲ) στ. 4-5⁹

— Μάρτη, Μάρτη μου, καλὲ / καὶ Φλεβάρη, φοβερὲ (στ. 5-6)¹⁰

Αὐτ., σ. 403-404. Ἀγιοχώρι: Κ. Λ. Χρ. 2763, σ. 176-77. Μελενικίτσι: Χφ. ἀρ. 2779, σ. 102.

² Cl. Fauriel, Chants populaires de la Grèce moderne, tome II, Paris 1825, σ. 256. Βλ. καὶ εἰς Ν. Γ. Πολίτου, Χελιδονισμὰ. Νεοελλ. Ἀνάλ. Α' (1870/72), σ. 363 ἀρ. 4.

¹ Μελένικον: Πέτρου Σπανδωνίδη, ἔνθ' ἀν., σ. 63 ἀρ. ζ'.

² Λέσβος: Σπ. Ἀναγνώστον, Λεσβιακά, ἐν Ἀθήναις 1903, σ. 213 ἀρ. 4. Ἀνατολ. Θράκη (Γανοχώρια): Κ. Λ. Χφ. 2003, σ. 6 (συλλ. Κυρ. Βαφείδη, 1954).

³ Βλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, ἔνθ' ἀν., σ. 376.

⁴ Βλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, ἔνθ' ἀν.

⁵ Εἰς τὴν παραλλαγὴν ἐκ Λέσβου ἡ ἀναφορὰ πρὸς τὸν Μάρτιον ὑπάρχει εἰς τοὺς στίχ. 2-3 (βλ. Σπ. Ἀναγνώστον, ἔνθ' ἀν., σ. 212-13, ἀρ. 3), εἰς δὲ τὴν ἐξ Ἑπείρου ἀπὸ τοῦ πρώτου στίχου (βλ. Χρ. Χασιώτην, ἔνθ' ἀν., σ. 191, ἀρ. 3).

⁶ Cl. Fauriel, ἔνθ' ἀν. II, 256 = Th. Kind, Neugr. Poesien, σ. 12, ἀρ. VII = Dan. H. Sanders, Neugr. Volksleben, σελ. 106, 130 = A. Passow, ἀρ. 307 = Ν. Γ. Πολίτης, ἔνθ' ἀν., σ. 363, ἀρ. 4.

⁷ Ν. Tomaseo, tom. III, σ. 279 = A. Passow, ἀρ. 309 = Ν. Γ. Πολίτης, ἔνθ' ἀν., σ. 362, ἀρ. 3. Δωδεκαν. Ἐπιθεώρησις, ἔτ. Β' (1948), σ. 117 (Ρόδου).

⁸ A. Passow, ἀρ. 307 = G. Wachsmuth (μετάφρ. ὑπὸ Γαλάνη), σ. 31-33 = Μ. Π. Βρεττοῦ, Ἑθνικ. Ἡμερολ. τοῦ ἔτους 1868, σ. 109-111 = Ν. Γ. Πολίτης, ἔνθ' ἀν., σ. 360, ἀρ. 1.

Μάρτη, Μάρτη, χιονερὲ / καὶ Φλεβάρη, βροχερὲ (στ. 5 - 6)

Μάρτη, Μάρτη, χιονερὲ / καὶ Φλεβάρη, λασπερὲ (στ. 21 - 22)¹

γ). Ἀκολουθῶς ὁ λόγος εἰς τὸ ἔσµα στρέφεται ὑπὸ τῶν ἀγειρόντων, οἱ ὅποιοι εἶναι μαθηταί, περὶ τὸ σχολεῖον καὶ τὸν διδάσκαλον.

Ποῖον δρόμον ἐπῆρες

κ' ἔμαθες τὰ γράμματα·

γράμματα βασιλικά,

ποὺ μαθαίνουν τὰ παιδιὰ (στ. 7 - 10. Θερµὰ Σερρῶν)²

τὰ παιδιὰ στὸ δάσκαλο³

Εἰς τὴν παραλλαγὴν ἐκ Ρουµλουκίου (Νεόκαστρον) Ἡµαθίας, ἣ ὁποία ἄδεται ὑπὸ κορασίδων ἐν τῇ αἰώρᾳ κατὰ τὸν Μάρτιον, λέγεται (στ. 5 - 8) :

ἐκατσε κ' ἐλάλησε·

ἔμαθε τὰ γράμματα,

γράμματα βασιλικά

ποὺ μαθαίνουν τὰ παιδιὰ⁴.

δ). Οἱ ἄδοντες κατὰπιν αἰτοῦν ἀπὸ τὴν οἰκοκυράν, νὰ δώσῃ φιλοδώρηµα εἰς αὐτοὺς, μαθητὰς τοῦ σχολείου, ὡς καὶ διὰ τὸν διδάσκαλον, τοῦ ὁποίου ἔχτε λοῦν πρὸς τοῦτο ἐντολήν.

«Δάσκαλονε µὰς ἐστειλε

νὰ µὰς δώστῃ πέντε ἀβγά»

(Παραλλ. ἄνωτ., σ. 94) Γ' (α), στ. 13 - 14. Πρώτη Σερρῶν).

— «Αἶ καλὴ νοικοκυρά·

δῶσ' µας κόκκινα ἀβγά,

ἔσα ἐμεῖς οἱ μαθητές,

μαθηµένοι εἵμαστε.

¹ M. de Marcellus, Chants du peuple en Grèce, II, Paris 1851, σ. 178. A. Passow, ἀρ. 305 = Th. Kind, Anthologie neugr. Volkslieder, 1861, σ. 72 = Ν. Γ. Πολίτης, ἔνθ' ἄν., σ. 363 - 64, ἀρ. 5.

² Βλ. εἰς Κ. Α. Χφ. ἀρ. 2897, σ. 195 - 6. Ὁμοίως καὶ εἰς ἄλλους συνοικισµοὺς τοῦ νομοῦ Σερρῶν, ὡς εἰς Λιγαριάν (Χφ. ἀρ. 2897, σ. 269), Ἀναστασιάν (Χφ. 2761, σ. 81), Ἑμμ. Παπᾶν (Αὐτ., σ. 323 - 24), Ροδολεῖβον (Αὐτ., σ. 414), Πρώτην (Αὐτ., σ. 403 - 404) (βλ. ἄνωτ. σ. 94 καὶ παραλλ. Γα', στ. 9 - 12), Ἀγιοχώρι (Χφ. 2762, σ. 176 - 77), Μελενικίτσι (Χφ. 2779, σ. 102) κ. ἄ.

³ Κ. Α. χφ., 3132, σ. 7 - 8 (Ἄνω Καµήλα Σερρῶν, 1965).

⁴ Κ. Α. Χφ. 984 γ', σ. 902 - 904, ἀρ. 77 (συλλ. Δ. Λουκοπούλου, 1935).

Τοῦ δάσκαλου τὰ τέσσερα
κ' ἐμᾶς τὰ τριαντατέσσερα,
νὰ μὴ μᾶς δείρῃ ὁ δάσκαλος
καὶ ὁ κακὸς πρωτόσχολος.

(Παραλλ. ἄνωτ. (σ. 34 - 35) Δ', στ. 14 - 21. Ρόδος).

ε). Οἱ τελευταῖοι στίχοι ἀποτελοῦν ἐπιδεικνύουσα ἀποπομπὴν ἐκ τοῦ οἴκου τῶν ψύλλων, κοριῶν καὶ ποντικῶν, ἀποδίδωσιν τῶν ἐχθρῶν καὶ τέλος εὐχὴν ὑπὲρ ὑγείας καὶ χαρᾶς εἰς τὴν οἰκογένειαν.

— «Μέσα ῥεῖά, μέσα χαρά

Μέσα Μάρτης· ἔξω ψύλλοι

ἔξω ὀχτροί, σᾶς τρῶν' οἱ σκύλοι κλπ.

(Παραλλ. *A. Passow*, ἀρ. 307. Βλ. ἄνωτ. (σ. 32 - 33) εἰς παραλλ. Α', στ. 34 ἑξ.).

— ὄξω ψύλλοι, ποντικοί

μέσα Μάρτης καὶ χαρὰ κλπ.

(Παραλλ. Φολεγάνδρου Βλ. ἄνωτ. (σ. 33) Β', στ. 30-31).

ἔξω ψύλλοι, ποντικοί

μέσα ῥεῖά καὶ Πασχαλιά.

(Ἄνω Καμήλα Σεργῶν. Βλ. παραλλ. ἄνωτ. (σ. 34) Γ', στ. 19-20').

στ). Εἰς ἑλληνικὰς περιοχὰς (μέχρι τοῦ 1922) τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης, π.χ. τὴν Μετρών (βλ. εἰς Ἀρχ. Θρακ. Θησ., τόμ. Ζ (1940/41) σ. 102, ἀρ. 38, τόμ. ΙΒ (1943/44), σ. 170 ἀρ. 1) ἡ ἀρχὴ τοῦ ἔσματος ἔχει ὥς ἑξῆς κατὰ τὴν πρῶτην παραλλαγὴν :

Μάρτης μᾶς ἦρτε
καὶ καλῶς μᾶς ἦρτε
τὰ ὄρη ἀνθίζονε,
οἱ κάμποι λουλουδίζονε

¹ Βλ. προσέτι καὶ εἰς παραλλαγὰς : ἐκ Φιλιππουπόλεως (Ἄναστ. Λευκίου, ἔνθ. ἄν.). Ἄνατ. Θράκης εἰς Ἀρχ. Θρακ. Θησ. 7 (1940/41) σ. 102 ἀρ. 38, Δάφνης καὶ Θερμῶν τοῦ νομοῦ Σεργῶν (Χφ. 2897, σελ. 138, 195 - 96)· ἐκ Μελενιτσίου καὶ Σησμαιῆς Σεργῶν (Χφ. 2779, σελ. 102 - 103, 205 - 206). Ἡπείρου, (Χρ. Χασιώτον, ἔνθ' ἄν., σ. 191, ἀρ. 3). Δωδεκανήσου (Χάλκης) (Δωδεκαν. Ἐπιθεώρ., ἔτ. Β' (1948) σ. 117). Λέσβου (Σπ. Ἀναγνώστου, Λεσβιακά, σελ. 212 - 13, ἀρ. 3 καὶ 4). Σάμου (Ἐπαμ. Σταματιάδου, Σαμιακά, Ε', ἐν Σάμῳ 1887, σ. 380 - 81). Ἐνταῦθα, δηλ. εἰς Σάμον, τὸ ἔσμα εἶχε μετατεθῇ εἰς τὸ ἑσπέρας τῆς 23 Ἰουνίου, ἀπαγγελλόμενον κατὰ τὴν ὑπερπήδησιν τῆς πυρᾶς (βλ. εἰς σελ. 380 - 81).

οἱ χελιδόνες ἔρχονται

Μάρτη, Μάρτη μου, καλὲ
καὶ Ἀπρίλη λαμπερή,

κατὰ δὲ τὴν δευτέραν :

Μάρτιος μᾶς ἦρτι
κὶ καλῶς μᾶς ἤϋρηκε.
τὰ ὄρη ἀνθοῦσαν
τὰ πονλιὰ ᾠλοῦσαν.

Εἰς τὴν παραλλαγὴν ἐκ Φιλιππουπόλεως :

Μάρτιος μᾶς ἦλθε
καὶ καλῶς μᾶς ἤϋρε.
Τὰ ὄρη ἀνθοῦσι
κάμποι λουλουδοῦσι
Ἄξι' Μάρτη καὶ Ζαῆ
καὶ Φλεβάρη δύνατε

Τῆς μορφῆς ταύτης τοῦ χελιδονίσματος, ἵσταντοὺν παραλλαγὰς καὶ εἰς σιτοκί-
σμοις τοῦ νομοῦ Σερρών, ὡς εἰς Διφάνην ἐπισχ. Βιβαλτίας :

Μάρτης μᾶς ἦρτι
καλῶς μᾶς ἦρτι
τὰ λουλούδια ἀνοίγουν . . .¹

ὁμοίως καὶ εἰς Σιτοχώριον Σερρών :

Μάρτης μᾶς ἦρθε
τὰ λουλούδια ἀνοίγουν
γῆς ᾠωδιάζει
τόπους μυρίζει.
Μάρτη, Μάρτη μου, καλέ . . .²

Ὁμοίως καὶ ἀλλαχοῦ :

Μάρτης μᾶς ἦρθε

¹ Ἀναστ. Γ. Λευκίου, Ἀνατροπὴ τῶν γραψάντων . . . , ἐν Ἀθήναις 1843, σ. 28.
Ὁμοία εἰς τοὺς στ. 1-4 εἶναι ἡ ἐπίσης ἐκ Φιλιππουπόλεως παραλλαγή, δημοσιευθεῖσα
ὑπὸ Βλασ. Γ. Σκορδέλλη εἰς Πανδῶραν, τόμ. XI, σ. 450 (βλ. τὸ κεῖμενον καὶ εἰς Νεοελ.
Ἀνάλ. Α' (1870/72), σ. 365, ἀρ. 9).

² Κ. Α. Χφ. 2897, σ. 138 (συλλ. Σ. Φάσσα, 1964).

³ Κ. Α. Χφ. ἀρ. 3168, σ. 77-78, (συλλ. Γ. Αἰκατερινίδου, 1967).

ὄρη ἀνθεῖτε
 πουλάκια κελαῖδεῖτε¹

Μάρτης μᾶς ἦρθε
 κὶ πουλιὰ λαλεῖτε
 θάλασσαν ἀπέρασαν... (Ξινονέριον Καρδίτης)²
 Μάρτης μᾶς ἦρθε
 καλῶς μᾶς ἦρθε³.

Εἰς τὴν παραλλαγὴν ἐκ Φολεγάνδρου, ἀναφερομένην ἐν χρήσει μέχρι τοῦ 1830-1840 (βλ. Κ.Λ., *N. Γ. Πολίτου*, Ὑλη, ἀρ. 3035), ἡ οὕτως ἀγγελία τῆς πρώτης τοῦ Μαρτίου (στ. 6 *χαίρης καὶ Πρωτομαρτιά*) ἀπαντᾶται εἰς τοὺς στίχους 22-25.

Πλὴν τοῦ αἰτουμένου φιλοδωρήματος, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς ἀβγά, εἰδικῶς δὲ κόκκινα, ἦτοι Πασχαλινά, ἀπαντᾷ εἰς πλῆθος παραλλαγῶν καὶ εὐχῇ διὰ τὴν μετ' ὀλίγον «Πασχαλιάν», «Λαμπράν».

Τὸ στοιχεῖον τοῦτο εἶναι χαρακτηριστικὸν περὶ διασκευῆς κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον εἰς τὴν μορφήν ταύτην, εἰς παρατηροῦμεν καὶ κατωτέρω, τοῦ ἐξ ἀρχαίων χρόνων/παραχρυσισμένου χειδονίσματος πρὸς προσαρμογὴν αὐτοῦ δι' ἀκροατήριον χριστιανικὸν καὶ μάλιστα δι' ἡμέραν, ἢ ὅποια συνέπιπτεν εἰς τὸ χρονικὸν διάστημα τῆς Μεγ. Τεσσαρακοστῆς ἢ εἰς τὸ τοῦ Τριωδίου, προπαρασκευαστικὸν διὰ τὴν περίοδον ταύτην.

Ἐὰν ληφθῇ ἔτι ὑπ' ὄψιν ὅτι ἀπὸ τῶν προφίμων χριστιανικῶν χρόνων δημώδη λατρευτικὰ ἄσματα κατὰ τὰς ἐορτὰς τοῦ Ἁγίου Βασιλείου καὶ τῶν Θεοφανίων⁴, ἀσφαλῶς καὶ τῶν Χριστουγέννων⁵, εἶχον ἀγεργικὸν χαρακτήρα, εἰς μεταγενεστέρους δ' εἴτα Βυζαντινοὺς χρόνους καὶ τὸ κατὰ τὸ Σάββατον τοῦ Λαζάρου (ἄσμα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ), ἦτο πλέον δικαιολογημένον ψυχολογικῶς καὶ εἰς τὸ

¹ *N. Tomaseo*, ἐνθ' ἀν., III, σ. 279 = *A. Passow*, ἀρ. 309 = *N. Γ. Πολίτης*, ἐνθ' ἀν., σ. 362, ἀρ. 2.

² Κ.Λ. Χφ. ἀρ. 3186, σ. 30-31 (συλλ. Ε. Κουκουλέτσου, 1952).

³ Βλ. Χφ. 2897, σ. 54 (Ἁγ. Δημήτριος) καὶ σ. 138 (Δάφνη) Βισαλτίας· Χφ. 2763, σ. 28-29 (Νιγρίτα) τοῦ νομοῦ Σεργῶν. Εἰς ἄλλας παραλλαγὰς ἐκ τῆς περιφερείας ταύτης (Θερμά: Κ.Λ. Χφ. 2897, σ. 195-96. Ἁγιοχώρι: Κ.Λ. Χφ. 2762, σ. 176-77. Μελενίτσι: Κ.Λ. Χφ. 2779, σ. 102-103. Σεργαῖκα Χρονικά, Α' (1953) σ. 134) ἡ ἐπὶ κλήσις αὕτη ἀπαντᾶται ἐντὸς τοῦ κειμένου τοῦ ἄσματος, οὐχὶ δὲ ἐν ἀρχῇ αὐτοῦ.

⁴ Βλ. Ἀ. Παπαδοπούλου *Κεραμέως*, Δύο βυζαντινὰ κάλανδα, Λαογρ. 1 (1909), σ. 564-68.

⁵ Σχετικῶς ἀναφέρει κατὰ τὸν 12ον αἰ. ὁ Ἰωάννης Τζέτζης (Χιλιάδες, ΙΓ', Ἱστορ. 475, στ. 243 ἐξ.).

Χελιδόνισμα, ἡδόμενον τὴν α' Μαρτίου, ἡμέραν, ὡς ἐλέχθη, συνδεδεμένην πρὸς τὴν Μεγ. Τεσσαρακοστήν, νὰ προστεθοῦν στοιχεῖα σχετικὰ πρὸς τὴν μέλλουσαν νὰ ἑορτασθῇ ἅμα τῷ πέρατι τῆς νηστείας ταύτης Ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρος, ἦτοι εὐχαὶ δι' αὐτήν, πρὸς δὲ καὶ νὰ μετατεθῇ τὸ ἐν λόγῳ ἔσμα εἰς πολλοὺς τόπους, ὡς ἀναφέρεται ἀνωτέρω, εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τὸ Σάββατον τοῦ Λαζάρου ἢ εἰς ἡμέραν τῆς Μεγ. Ἑβδομάδος (τὴν Μεγ. Πέμπτην) κ. ἄ.

Ἡ σύνδεσις τοῦ ἔσματος πρὸς τοὺς μαθητὰς καὶ τὸν διδάσκαλον κατ' ἐντολὴν τοῦ ὁποίου φέρεται εἰς πολλὰς παραλλαγὰς ὅτι αἰτοῦν οἱ χελιδονισταὶ φιλοδώρημα, φαίνεται ὅτι θὰ εἶχε γίνεи ἤδη κατὰ τὴν πρώτην βυζαντινὴν περίοδον, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἀπαντᾷ τὸ στοιχεῖον τοῦτο εἰς παραλλαγὴν, ἢ ὁποία ἦδετο εἰς Ρώμην τὸν ἑνατον ἢ δέκατον αἰῶνα, εἰς εἰδικὴν ἑορτήν, καλουμένην *Cornomannia* ¹.

Τὸν σχολικὸν τοῦτον χαρακτῆρα ² πιστεύω ὅτι θὰ προσέλαβε τὸ ἔσμα ἐκ τοῦ ἔθους, τὸ ὁποῖον ἴσχυεν ἀπὸ τῆς μεταγενεστέρως ἀρχαιότητος, συνεχίσθη δὲ καὶ κατὰ τὴν βυζαντινὴν καὶ τὴν μεταβυζαντινὴν περίοδον μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων, τῆς καταβολῆς τῆς ἀμοιβῆς τοῦ διδασκάλου ὑπὸ τῶν γονέων τῶν μαθητῶν ἢ ὑπὸ τῆς κοινότητος εἰς χρηματικὸν ποσὸν ἄλλῃ καὶ εἰς εἶδος (τροφίμα) ³, πρὸς δὲ καὶ τῆς προσφορᾶς δώρων εἰς αὐτὸν κατὰ ἑορτὰς, «τῶν ἑορτικῶν», ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων ⁴, μάλιστα κατὰ τὴν τῶν Καλανδῶν (Πρωτοχρονιάν), ὡς ἀναφέρει ἀργότερον ὁ Λιβάνιος εἰς λόγον του εἰς τὰς Καλάνδας (1, 397, 11 ἐκδ. Förster) ⁵, εἶτα δὲ καὶ κατὰ τὴν τοῦ Πάσχα (τὴν Λαμπρὴν), ὡς τὸ ἔθιμον μέχρι τοῦ 1920 εἰς Κρήτην (ἐπαρχ. Σητείας) κ. ἄ.

Ἡ συλλογὴ οὕτως ὑπὸ τῶν μαθητῶν δώρων διὰ τὸν διδάσκαλον, κατόπιν μάλιστα παραγγελίας αὐτοῦ, ἀπετέλει θεσμὸν ἐν χρήσει ἀπὸ τῶν πρώτων βυζαντινῶν χρόνων, δεδομένου ὅτι ἀναφέρεται περὶ τούτου ρητῶς τὸν ἑνατον αἰῶνα εἰς τὸ ἡδόμενον εἰς Ρώμην, ὡς ἀνωτέρω, χελιδόνισμα. Πρόκειται ἐπομένως περὶ ἀρχαίου νομίμου, τὸ ὁποῖον ἦσκειτο ὁμοίως ἄνευ διακοπῆς καὶ εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον τῶν χριστιανικῶν χρόνων. Ἡ χρονικὴ προθεσμία αὕτη, δηλ. ἡ α' Μαρτίου, εὐρίσκεται εἰς συμφωνίαν πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀθηναίου (Δειπνοσ.

¹ Βλ. εἰς Νικ. Πολίτου, Δημῶδη βυζαντινὰ ἔσματα, Λαογρ., Γ' 1911/12, σ. 645-650.

² Τὸ ἔσμα ὑπὸ τὸν τύπον τοῦτον περιέχεται εἰς κώδικας ἐκ τοῦ 12ου αἰῶνος καὶ 15ου. Βλ. εἰς Ν. Γ. Πολίτου, ἔνθ' ἄν., σ. 645-46. S. Baud-Bovy, Sur le Χελιδόνισμα. Βυζαντινὰ - Μεταβυζαντινὰ, τόμ. 1, 1946, σ. 23 ἐξ.

³ Βλ. Φαίδ. Κονκουλέ, Β.Β.Π., Α' Ι, 1948, σ. 86-87.

⁴ Ἐνθ' ἄν., σ. 87.

⁵ Προβλ. καὶ ἔνθ' ἄν., σ. 87.

10,437 d) καθ' ἣν οἱ σοφισταὶ ἐν Ἀθήναις ἐλάμβανον τὸν μισθὸν τῶν καὶ δῶρα κατὰ τὸν ἑορτασμὸν τῶν Ἀνθεστηρίων, εἰδικῶς τὴν δευτέραν ἡμέραν αὐτῶν, τὴν τῶν Χοῶν· «τῇ δὲ ἑορτῇ τῶν Χοῶν ἔθος ἐστὶν Ἀθήνησι πέμπεσθαι δῶρα τε καὶ τοὺς μισθοὺς τοῖς σοφισταῖς...».

Οὗτοι ὅμως, ὡς ἐλέχθη ἤδη, ἐλάμβανον προσέτι καὶ τὰ «ἐορτικά», ἥτοι δῶρα κατὰ τὰς ἑορτάς, ὡς εἰς τὰς καλάνδας. Ἡ α' Μαρτίου ἐπίσης κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κατεῖχεν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ θέσιν καλανδῶν, τὸ γνῶρισμα δὲ τοῦτο ὑπάρχει οὐ μόνον εἰς τὸ ἀρχαῖον Χελιδόνισμα, ὡς καὶ εἰς τὸ νεώτερον, ἀλλὰ καὶ εἰς κατ' ἔθιμον πράξεις τὴν ἡμέραν ταύτην κατὰ τοὺς μεταβυζαντινοὺς καὶ τοὺς νεωτέρους μέχρι σήμερον χρόνους, ὡς λέγεται κατωτέρω.

Εἰς τὸ Χελιδόνισμα οὕτως ὑπὸ τὴν σημερινὴν αὐτοῦ μορφήν, ὡς ἔχει ἔτι παρατηρηθῇ ἀπὸ πολλοῦ καὶ τονισθῇ ἐπανειλημμένως¹, συνεχίζεται ἀδιασπάστως εἰς τὰ κύρια θεματικά του στοιχεῖα καὶ τὴν οἰκονομίαν συνθέσεως αὐτῶν (ἥτοι εἰς τὸ μήνυμα τῆς ἀρχῆς τοῦ ἔαρος διὰ τῆς ἐπανόδου τῆς χελιδόνος, τὸν χαιρετισμὸν πρὸς αὐτό, τὴν μαγικὴν ἀπαθώσιν τοῦ κακοῦ ἐκ τοῦ οἴκου, τὴν εὐχὴν ὑπὲρ τῆς ὑγείας καὶ εὐημερίας τῶν οἰκονομούντων εἰς αὐτὸν καὶ τέλος τὴν αἴτησιν ἀπαιτητικῶς ὑπὸ τῶν τραγουδιστῶν περὶ νοσηρήσεως εἰς αὐτοὺς δώρων ὑπὸ τῆς οἰκοκυρίας ἢ τοῦ οἰκοκύριου, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὸ λεκτικὸν ὕψος, τὸ ἀρχαῖον ἄσμα, ὡς διεσώθη ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου (Δεικνός, H 160, p. 360), τὸ ὁποῖον, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἦδeto εἰς Ρόδον ἐπίσης ὑπὸ παιδῶν, περιφερόντων ὁμοίωμα χελιδόνος². Δι' αὐτοῦ μὲ χαρακτηριστὰ ἀγερωμὸν ἐγίνετο ἡ ἀγγελία τοῦ ἀνατέλλοντος ἔαρος, τοῦ ὁποῖου σύμβολον ἀπετέλει ἡ ἐπανερχομένη χελιδὼν, μετὰ τὴν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ χειμῶνος ἀποδημίαν τῆς εἰς θερμότερα κλίματα.

¹ Βλ. βιβλιογραφίαν πρὸ τοῦ 1870 εἰς Ν. Γ. Πολίτου, Χελιδόνισμα. Νεοελ. Ἀνάλ., Α' (1870-72), σ. 355-56 καὶ τὴν νεωτέραν: Τοῦ Αὐτοῦ, Δημῶδη βυζαντινὰ ἔσματα, Λαογραφ. 3 (1911/12), σ. 645-650 ὡς καὶ εἰς τὴν βιβλιοκρισίαν ὑπὸ τοῦ Ν. Γ. Πολίτου τοῦ βιβλίου τοῦ G. Pitré. Λαογραφ. 6 (1917/18), σ. 278, σημ. 1.

² Βλ. Στίλπ. Π. Κυριακίδου, Ἑλληνικὴ λαογραφία. Μέρος Α', ἐκδ. β', ἐν Ἀθήναις 1965, σ. 56. Wald. Liungman, Traditionswanderungen Euphrat-Rhein, Teil II, Helsinki 1938, σ. 110 ἐξ. (F.F.C. No 119). Φαίδ. Κονκονλέ, Β.Β.Π, τόμ. ΑΙΙ, ἐν Ἀθήναις 1948, σ. 7-11.

³ Ὁμοίου τύπου πρὸς τὸ Χελιδόνισμα ἦτο προσέτι τὸ Κορώνισμα, ἄσμα μετὰ περιφορᾶς ὁμοιώματος κορώνης εἰς Κολοφῶνα τῆς Μ. Ἀσίας κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Φοίνικος τοῦ Κολοφωνίου (3 αἰ. π. Χ.) (Ἀθήναιος, Η' 359e-360b), ὡς καὶ τὸ ἄσμα τῆς Εἰρεσιώνης (πρασίνου κλάδου) εἰς Σάμον κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἀπόλλωνος. (Βίος Ὁμήρου ὑπὸ Ἡροδότου, στ. 462-482). Βλ. καὶ M. P. Nilsson, Griech. Feste, Stuttgart 1957 (ἀνατ. τῆς ἐκδ. 1905), σ. 116-118. Wald. Liungman, ἐνθ' ἀν., σελ. 1101-1104, 1107.

Περὶ τῆς εἰδικῆς θέσεως ταύτης τῆς χελιδόνος εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ ἐνδεικτικοὶ εἶναι καὶ οἱ σχετικοὶ χαρακτηρισμοὶ περὶ αὐτῆς εἰς τὴν λογίαν ποίησιν τῆς ἀρχαιότητος¹, ὡς ἐπίσης καὶ ἀπεικονίσεις τοῦ πτηνοῦ ἀπὸ τῶν μέσων περι-
που τῆς δευτέρας πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος ἐπὶ τελετουργικοῦ ἀγγείου (πρόχου) καὶ κύμβης, ἀντικειμένων ἀνακαλυφθέντων ἐσχάτως ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Σπ. Μαρινά-
του κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ὑπ' αὐτοῦ εἰς Θήραν. Ἐνταῦθα εἰκονίζονται χελιδόνες αἱ
ὁποῖαι ἀσφαλῶς ἔχουν συμβολικὴν ἔννοιαν, δηλ. τὴν τοῦ ἀγγέλου τοῦ ἔαρος².

Ἐπὶ ἑλληνικῆς πελίκης ἐκ πολὺ μεταγενεστέρων χρόνων, ἤτοι τοῦ δευτέρου
ἡμίσεος τοῦ 6ου αἰ. π. Χ., ἀνευρεθείσης τὸ 1835 εἰς Vulci τῆς Ἰταλίας (ἀποκειμέ-
νης εἰς τὸ μουσεῖον τοῦ Leningrad) ἔχει ζωγραφηθῇ ὑπὸ τοῦ Εὐφρονίου σκηνὴ
τῆς ἐπανάδου τῆς χελιδόνος, ὡς ἀγγέλου τοῦ ἔαρος³ (εἰκ. 10). Τὸ περιεχόμενον
τοῦτο τῆς εἰκόνος φαίνεται ἐκ τοῦ ὑπὸ τοῦ Εὐφρονίου ἐπὶ τῆς πελίκης κεχαρα-
γμένου διαλόγου τῶν θεωμένων τὴν ἐμφάνισιν τοῦ πτηνοῦ προσώπων. «*Ἰδοὺ
χελιδὼν*» λέγει ὁ πρῶτος ἐξ ἀριστερῶν. «*ὦ τοῦ Ἡρακλέα*» ἐκφωνεῖ ἐπιβεβαιωτι-
κῶς ὁ δεύτερος. «*Αὐτὴ! ἔαρ ἦδη*», δηλ. ἀνοίξετε πλέον, προσθῆτε ὁ τρίτος⁴.

¹ Βλ. σχετικὰς μαρτυρίας εἰς *Κωνστ. Μεγαρίτου*, «*Ἡ χελιδὼν ἐν τῇ κοινήν γραμ-
ματείᾳ*», Πλάτων, βτ. Ε' (1953), σ. 3-32, βτ. Θ' (1957), 362-391. Χωροσημαστικὰν τὸ ἐν
σ. 24 παρατιθέμενον ὑπ' ἀρ. 74 ἀπόσπασμα τοῦ Σουανίδου (*Bergk*, P.L.G. III, σ. 420
«*Ἄγγελε κλυτὰ ἔαρος ἡδυνόδμον / κυανέα χελιδόν*»).

² Βλ. 'Α. Κ. Ὁρλάνδου, *Τὸ ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1968*.
'Αθήναι, Μάρτιος 1969, σ. 89, εἰκ. 95. 97.

³ Βλ. *Monumenti inediti publicati dall Istituto di corrispondenza archeo-
logica*, vol. II, Roma 1834/37, Taf. 24. *Jahrbuch des Deutschen Archäol. Instituts*,
Bd XI, II, 1927. *Archäol. Anzeiger* I/II, στήλ. 71-72. Beil. 1. *J. D. Beazley*, *Attic Red-
figure vase-Painters*, vol. II, Oxford 1963, σ. 1594, ἀρ. 48.

⁴ Ὡς συμβολίζουσιν τὴν ἔλευσιν τοῦ ἔαρος ἡρμήνευσεν ἡ J. E. Harrison (*The-
mis. A Study of the social origins of Greek religion*, 1912, σελ. 98, 176-177) εἰς
τοιχογραφίαν ἐκ τοῦ 1400 π. Χ. ἐπὶ τῆς ἐτέρας τῶν μακρῶν πλευρῶν τῆς λάρνακος τῆς
'Αγίας Τριάδος ἐν Κρήτῃ, τὴν παράστασιν πτηνοῦ (κούκκου), καθημένου ἐπὶ τῆς κορυφῆς
ὀβελίσκου ἐν μέσῳ τοῦ διπλοῦ πελέκως. Τὴν σημασίαν αὐτὴν τοῦ πτηνοῦ ἐδέχθη καὶ
ἀνέπτυξε, παρεξέτασας τὴν παράστασιν ταύτην πρὸς τὸ ἀρχαῖον χελιδόνισμα, ὁ Κ. Ρω-
μαῖος (Κοντὰ στὶς Ρίζες, Ἀθήνα 1959, σ. 442-43). Δὲν εἶναι ὁμως βέβαιον, ἂν εἰς
τὴν εἰκόνα ταύτην ὁ ζωγράφος παριστᾷ τὴν ἐπανάδου τοῦ ἔαρος. Οὕτω περὶ τοῦ ἐν τῷ
ὀβελίσκῳ πτηνοῦ (σημειωτέον ὅτι καὶ εἰς τὴν τοιχογραφίαν ἐπὶ τῆς ἄλλης μακρᾶς πλευ-
ρᾶς τῆς σαρκοφάγου ἐπικάθηται ἐπὶ δύο ὀβελίσκων πτηνά, τὰ ὁποῖα δὲν θὰ πρέπη νὰ
εἶναι ἄσχετα πρὸς τὸ τῆς ἐτέρας ζωγραφίας) ὑποστηρίζεται ὑπὸ τοῦ Friedrich von Duhn
(*Der Sarkophag aus Hagia Triada*, *Archiv für Religionswiss* 12 (1909), σ. 166-168)
ὅτι τοῦτο εἶναι κορώνη, παρ' ἄλλων δὲ παλαιότερον ἐθεωρήθη κόραξ, ἀετὸς καὶ δρυο-

Εικ. 10. 'Επάνοδος τῆς χελιδόνας.

(Jahrbuch d. deut. Arch. Inst., XLII (1927). Arch. Anz. I/II, στ. 70, Beil. 1).

ΠΡΟΣΘΗΚΗ ΕΙΣ ΤΑΣ ΣΕΛ. 46-48

α) Εἰς τὴν ἐν σελ. 48 ὑπ' ἀριθ. 10 παράστασιν τῆς ἐπανόδου τῆς χελιδόνος δὲν διακρίνεται εὐκρινῶς πρὸς ἀνάγνωσιν ὁ διάλογος (βλ. σελ. 47) τῶν θεωμένων τὴν ἐμφάνισιν τοῦ πτηνοῦ προσώπων. Ἐκ τούτου παρατίθεται κατωτέρω (εἰκ. 10α) γραφικὸν σχεδίασμα τῆς ἐν λόγῳ παραστάσεως εἰς τὸ ὁποῖον φαίνεται: ἡ ἀγγελία ὑπὸ τοῦ ἐξ ἀριστερῶν νέου τῆς ἐμφανίσεως τῆς χελιδόνος «Ἴδῃ χελιδόν» (= ἰδοὺ χελιδόν), ἡ ἐπιβεβαίωσις «Νῆ τὸν Ἡερακλέα» (= νῆ τὸν Ἡερακλέα) ὑπὸ τοῦ καθημένου εἰς τὸ μέσον ἡλικιωμένου ἀνδρός, ἡ προσθήκη περὶ αὐτῆς ὑπὸ τοῦ δεξιὰ ἱσταμένου παιδὸς «Ἡαυτεῖ» (= Αὐτῇ) καὶ ἡ ἀπόφανσις τοῦ ἀνδρός «ἔαρ ἐδε» (= ἔαρ ἦδη)¹, δηλ. ὅτι ἀνέτειλεν ἡ ἄνοιξις.

Εἰκ. 10α. Ἐπάνοδος τῆς χελιδόνος (λεπτομέρεια τῆς εἰκ. 10).

(Gerhard Pfohl, Griechische Inschriften als Zeugnisse des privaten und öffentlichen Lebens, München, s. a. [1968;] S. 162. Abb. 2.)

β) Ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὰ ἀναφερόμενα ἀνωτέρω (σ. 46) περὶ τῆς σχέσεως τοῦ νεωτέρου Χελιδονίσματος πρὸς τὸ ἀρχαῖον, περισωθὲν ὑπὸ τοῦ Ἀθη-

¹ Δέον οὕτω νὰ διορθωθῇ τὸ ἐν σ. 47, στ. 15 ἀναφερόμενον ὅτι τὰς λέξεις «Αὐτῇ» καὶ «ἔαρ ἦδη» ἐκφέρει ὁ παῖς.

ναίου (Δειπνοσ. Η 60, p. 360), παρατίθεται κατωτέρω τὸ κείμενον αὐτοῦ (ἐκδ. ὑπὸ G. Kaibel II, 288-89).

καὶ χελιδονίζειν δὲ καλεῖται παρὰ Ῥοδίοις ἀγερμός τις ἄλλος, περὶ οὗ φησι Θέογνις ἐν β' περὶ τῶν ἐν Ῥόδῳ θυσιῶν γράφων οὕτως ἔϊδος δέ τι τοῦ ἀγείρειν χελιδονίζειν Ῥόδιοι καλοῦσιν, ὃ γίνεται τῷ Βοηδρομιῶνι μηνί¹. χελιδονίζειν δὲ λέγεται διὰ τὸ εἰωθὸς ἐπιφωνεῖσθαι·

- ἦλθ', ἦλθε χελιδὼν
καλὰς ὥρας ἄγουσα,
καλὸν ἐνιαυτὸν,
ἐπὶ γαστέρα λευκά,
5 ἐπὶ νῶτα μέλαινα.
παλάθαν² σὺ προκύκλει³
ἐκ πίονος⁴ οἴκου
οἶνον τε δέπαστρον
τυροῦ τε κάνυστρον·
10 καὶ πυρῶν⁵
ἡ χελιδὼν καὶ λευκὴται⁶
οὐκ ἀπωθεῖται, πότερ' ἀπώμεν ἢ λαβώμεθα;
εἰ μὲν τι δώσεις⁷ εἰ δὲ μή, οὐκ ἐάσομεν,
ἢ τὰν θύραν φέρωμεν⁸ ἢ θοῦπερθρονον
15 ἢ τὰν γυναικα τὰν ἔσω καθημέναν·
μικρὰ μὲν ἔστι, ῥαδίως νιν⁹ οἴσομεν.
ἂν δὴ φέρῃς τι,
μέγα δὴ τι φέροιο.
ἄνοιγ' ἄνοιγε τὰν θύραν χελιδόνι·
20 οὐ γὰρ γέροντές ἐσμεν, ἀλλὰ παιδία.

τὸν δὲ ἀγερμὸν τοῦτον κατέδειξε πρῶτος Κλεόβουλος ὁ Λίνδιος ἐν Λίνδῳ χρείας γενομένης συλλογῆς χρημάτων.

¹ Πρόκειται πιθανότατα περὶ συγχύσεως πρὸς ἕτερον ἄσμα τὸ ὁποῖον ἴσως ἦδετο κατὰ τὸν μῆνα Βοηδρομιῶνα (ἀντίστοιχον πρὸς τὸ χρονικὸν διάστημα ἀπὸ τῆς 15 Σεπτεμβρίου μέχρι τῆς 15 Ὀκτωβρίου) κατὰ τὴν ἀποδημίαν τῶν χελιδόνων. Τὸ ὡς ἄνω χελιδόνισμα, ὡς ἐκ τῶν τριῶν πρώτων στίχων σαφῶς καταφαίνεται, ἦδετο κατὰ τὴν ἄνοιξιν ὡς καὶ σήμερον.

² ὀρμαθὸν ξηρῶν καρπῶν, ἰδίᾳ σύκων. ³ φέρε ἐκ τοῦ οἴκου. ⁴ πλουσίῳ. ⁵ ποτήριον. ⁶ σίτου. ⁷ ἄρτον ζυμωμένον με ἀβγά. ⁸ αὐτήν.

Περὶ τῆς συνεχίσεως ταύτης ὑπὸ τοῦ λαοῦ τοῦ ἀρχαίου Χελιδονίσματος πληροφοροῦμεθα τὸ πρῶτον ἐκ σχετικῆς μαρτυρίας τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (35ῃ ὁμιλία εἰς Ματθ. *Migne*, P. G. 57, 409): «καὶ οἱ χελιδόνας ἐν ὥρᾳ χειμῶνος περιφέροντες καὶ ἡσβολωμένοι καὶ πάντας κατηγοροῦντες, μισθὸν τῆς τερατωδίας ταύτης λαμβάνουσι...»¹, ἀργότερον δὲ κατὰ τὸν 12 αἰ. παρὰ τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, λέγοντος περὶ τῆς χελιδόνας: «ἔλθοι τοίνυν, καὶ ἡμεῖς οὐκ ὀκνήσομεν τὰ συνήθη ἐπιμέλῃαι αὐτῇ. Τοιοῦτόν τι καὶ παρὰ τοῖς πάλοι ἦν γινόμενον· καὶ ὅτε κατ' ἀρχὴν ταῖς χελιδόσι τοῦ φαίνεσθαι ἦν τὴν πρώτην ἢ καὶ δευτέραν, λόγοις ἐδεξιοῦντο συγκειμένοις πρὸς ἐμμέλειαν» (Εὐσταθ., *Opusc* 344, στ. 60)². Ἐπιβεβαίωσιν τῆς πληροφορίας ταύτης περὶ τοῦ χελιδονίσματος κατὰ τὴν ἐν λόγῳ περίοδον ἀποτελεῖ καὶ τὸ περισωθὲν ἀποσπασματικῶς μέρος αὐτοῦ εἰς τοὺς κώδικας, τὸν ὑπ' ἀρ. 512 (τοῦ 12 αἰ.) τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Cambrai καὶ τὸν Βαλλικελλειανὸν (15 αἰ.)³.

Τὸ νεώτερον χελιδόνισμα, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τινων παραλλαγῶν αὐτοῦ, οἷαι ἢ ἐκ Φολεγάνδρου εἰς ἣν ἀναφέρεται ἡ «Πρωτομαρτιά», ὡς ἡμέρα, ἡ ὁποία δύναται νὰ ἀσκῇ ἐπήρειαν ἐπὶ τῆς ὑγείας τοῦ λαοῦ καὶ τῆς καλῆς ἐσοδείας «καλοχρονιάς»⁴, καὶ τινες ἐκ Μακεδονίας καὶ Ἑλλάδος εἰς τὰς ὁποίας καλεῖται «κάλαντα» (βλ. ἀνωτ., σ. 22-23), ἐπεχεῖ μὲ τὴν ὅλην ἐκκλησιαστικὴν καὶ ἐθνικὴν ποσὴν τῶν θείων ἔσματος, οἷον τὸ τῶν καλάνδων τῆς πρώτης Ἰανουαρίου (δηλ. τὸ ἄσμα τοῦ Ἁγ. Βασιλείου).

Πράγματι τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν ἀρχαίον χελιδόνισμα, τὸ ὁποῖον, ὡς ἐξετέθη, ἦδετο κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνοίξεως, καθ' ἣν εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἤρχιζε προσέτι

κολάπτης. Ὁ Σπυρ. Μαρινάτος (Κρήτη καὶ Μυκηναϊκὴ Ἑλλάς, Ἀθῆναι 1959, σ. 106) πιστεύει ὅτι τὰ εἰκονιζόμενα πτηνὰ εἶναι κορῶναι.

¹ Τὸ ἄσμα, ὡς ἀναφέρεται ἐνταῦθα, φαίνεται ἁδόμενον ὑπὸ ἐνηλίκων, μετημαφισμένων.

² Πρβλ. καὶ *Φαίδ. Κουκουλέ*, Β.Β.Π. ΑΠ, ἐν Ἀθήναις 1948, σ. 7-11, ἐνθα γίνεται καὶ σύγκρισις τοῦ ἀρχαίου κειμένου τοῦ ἔσματος πρὸς τὸ νεοελληνικόν.

³ Βλ. *P. Maas*, *Metrische Akklamationen*, *Byzant. Zeitsch.* XXI, 1912, σ. 28-51 καὶ *N. Γ. Πολίτου*, *Δημῶδη Βυζαντινὰ ἔσματα*, *Λαογρ.* 3, 1911/12, σ. 645-50, ἰδίᾳ ἐν σ. 647-48 (ἐνταῦθα καὶ ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία). Πρβλ. καὶ *S. Baud-Bovy*, ἐνθ' ἀν., σ. 23 καὶ *Φ. Κουκουλέν*, ἐνθ' ἀν.

⁴ στ. 6 ἐξ.

Χαίρης καὶ Πρωτομαρτιά
νά ῥχη (= ἔλθη) καὶ καλοχρονιά,
νά γενοῦν πολλὰ σιτάρια.

καὶ τὸ ἔτος¹, ἤτοι καθ' ἡμέρας περὶ τὴν πρώτην Μαρτίου², ἐπεκράτησε τελούμενον κατὰ τοὺς ὑστέρους χρόνους τῆς Ἀρχαιότητος τὴν πρώτην Μαρτίου ἐξ ἐπιβολῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ ἡμερολογίου εἰς τὸ ὅποιον μέχρι τοῦ 153 π. Χ. ἡ ἡμερομηνία αὕτη ἴσχυεν ὡς ἀρχὴ τοῦ ἔτους³. Πρὸς τὴν ἡμέραν ταύτην, ὡς Πρωτοχρονιάν, δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι εἶχον συνδεθῇ καὶ ἄλλα ἔτι λαϊκὰ θέσμια, μαντικοῦ, μαγικοῦ καὶ λατρευτικοῦ περιεχομένου μὲ εὐετηρικὸν γενικῶς σκοπὸν⁴, τὰ ὅποια συνεχίσθησαν κατ' αὐτὴν καὶ μετὰ τὴν μετάθεσιν, ὡς ἀνωτέρω, τῆς ἀρχῆς τοῦ ἔτους εἰς τὴν πρώτην Ἰανουαρίου⁵.

Τὸ ὑπὸ συζήτησιν δημῶδες ἄσμα οὕτως, ἐκτελούμενον ὡς καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὑπὸ ομάδων παιδων, ὡς ἀνωτέρω ἐκτίθεται, θὰ ἦτο εἰς τὴν ἀρχικὴν του μορφὴν, ὡς ἐτονίσθη ἤδη, ἐπωδικὸν πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀποδιώξεως τοῦ ἐκ τοῦ χειμῶνος κακοῦ, ἅμα δὲ καὶ λατρευτικὸν πρὸς τὴν θεότητα, ἡ ὁποία ἐπιστεύετο ὡς ἔφορος ἐπὶ τῆς ἀναζωογονήσεως τῆς βλαστήσεως καὶ τῆς ἐπιτυχίας τῆς καρποφορίας. Θεὸς μὲ τὰς ιδιότητας ταύτας ἦτο ὁ Ἀπόλλων, ἡλιακὸς Θεὸς ἀλλὰ καὶ τῶν καθαρῶν, ὡς φαίνεται ὁ χαρακτὴρ του οὗτος εἰς τὰς ἐορτὰς τῶν

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

¹ Βλ. *W. Liungman*, ἐνθ' ἀν., σ. 1100 ἔξ. Περὶ καὶ σ. 412 - 413.

² Ὁ *W. Liungman* (ἐνθ' ἀν., σ. 1107) ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι τὸ ἔθιμον τοῦτο, ὡς ἀναφέρεται ἐν Σάμφ, «*παραχειμάζων δ' ἐν τῇ Σάμφ, ταῖς νομηνίαις...*» (Ἡροδ. βίος Ὁμήρου, στ. 462), ἐτελεῖτο κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ μηνὸς Ἑλαφβολιῶνος (ἀπὸ 15 Μαρτίου - 15 Ἀπριλίου), εἰδικῶς τὴν 5ῃν αὐτοῦ, ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ Ἀλεξανδρινὸν ἡμερολόγιον ὡς γέφυραν πρὸς τὴν α' Μαρτίου.

³ Βλ. *W. Liungman*, ἐνθ' ἀν., Teil. II, σ. 404.

⁴ Ἐνθ' ἀν., σ. 407.

⁵ Σημειωτέον ὅτι καὶ μετὰ τὸν ὀρισμὸν τῆς πρώτης Ἰανουαρίου ὡς ἀρχῆς τοῦ ἔτους ἐξηκολούθησε νὰ ἐορτάζεται ἐπισήμως καὶ ἡ πρώτη Μαρτίου. Περὶ τούτου ἀναφέρει τὸν 6 αἰ. μ. Χ. ὁ Ἰω. Λυδὸς (Περὶ μηνῶν, III, 15), ὅτι: *τρεῖς ἀρχὰς ἤγον οἱ Ῥωμαῖοι τοῦ ἐνιαυτοῦ· μίαν μὲν ἱερατικὴν κατὰ τὸν Ἰανουάριον, ἀξαναούσης ἤδη τῆς ἡμέρας, δευτέραν δὲ κατὰ τὴν τοῦ Μαρτίου πρώτην, ἣν πάτριον εἶχον, καθ' ἣν καὶ τὰ ὅπλα ἔθος αὐτοῖς κινεῖν τὴν δὲ πολιτικὴν ἢ μᾶλλον κυκλικὴν κατὰ τὴν πρώτην Σεπτεμβρίου, ἣν ἡμεῖς μὲν ἐπινέμειν, αὐτοὶ δὲ ἰνδικτιῶνα καλοῦσιν.*

Περὶ λαϊκῶν τελετῶν, εἰδωλολατρικοῦ περιεχομένου, κατὰ τὴν α' Μαρτίου ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸν ξβ' κανόνα τῆς Πενθέκτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου (691 - 92) εἰς τὸν ὅποιον ὀρίζεται: *τάς οὕτω καλουμένας καλάνδας... καὶ τὴν ἐν τῇ πρώτῃ τοῦ Μαρτίου μηνὸς ἡμέρᾳ ἐπιτελουμένην πανήγυριν καθάπαξ ἐκ τῆς τῶν πιστῶν πολιτείας περαιοθῆναι βουλόμεθα.* Βλ. εἰς *Γ. Ἀ. Πάλλη - Μ. Ποτλῆ*, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, τόμ. Β', Ἀθήνησιν 1852, σ. 448.

Θαργηλίων καὶ τῶν Πυανεψίων¹. Ἀντίστοιχος παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ἦτο ὁ θεὸς Mars, ἑορταζόμενος καὶ οὗτος, ὡς ὁ Ἀπόλλων, κατὰ τὴν ἀνοιξιν, εἰδικῶς δὲ τὴν πρώτην Μαρτίου².

Εἰς τὰς ἑορτὰς ταύτας παρουσιάζοντο προσέτι καὶ αἱ ἀπαρχαὶ συμβολικῶς, εἰς τὰ Θαργήλια ὁ θάργηλος ἄρτος καὶ ὁ πράσινος κλάδος «ἡ ὑγίεια», εἰς τὸ χελιδόνισμα ἡ χελιδὼν, ὡς σύμβολον τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνοιξεως καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς παραγωγῆς τῆς γῆς, ὁμοίως ἔτι, ὡς ἀνωτέρω, καὶ ἡ κορώνη εἰς Κολοφῶνα καὶ ὁ κλάδος τῆς Εἰρεσιώνης εἰς Σάμον³. Στοιχεῖον τῶν ἀπαρχῶν τούτων, διασωθέν, ὅσον γνωρίζω, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Σητείας Κρήτης ἀποτελεῖ καὶ ὁ βλαστὸς τοῦ ἀσφοδέλου⁴ μὲ τὴν μαγικὴν σημασίας χρῆσιν του, τὴν πρώτην Μαρτίου, τῆς μεταδόσεως δι' αὐτοῦ ἀϋζητικῆς δυνάμεως⁵.

R É S U M É

La chanson de l'hirondelle (Chelidonisma) le premier mars

par G. C. Spyridakis

Le jour de l'An (premier janvier), le premier mars et le premier septembre, le peuple situe par tradition, comme l'on sait, des coutumes à contenu religieux, magique et divinatoire. A ce point de vue, le premier mars a, entre ces divers jours, une importance capitale. Parmi les coutumes de ce jour-là qui ont une diffusion panhellénique, on trouve principalement, avant le lever du soleil, le lien du «mars», c'est-à-dire de deux fils, l'un de couleur blanche, l'autre rouge, jaune ou doré, que les mères font à un des doigts de la main, ou au poignet ou au cou de leurs enfants, ou que les jeunes filles se font de même à la main ou au cou.

¹ Βλ. καὶ *Wald Linugman*, ἔνθ' ἀν., Teil I, σ. 316 ἐξ. (F.F.C. N. 118), Teil II, σ. 1197 (F.F.C. No 119).

² Βλ. παρὰ *Wald. Liungman*, ἔνθ' ἀν., Teil I, σ. 321 - 22. Πρβλ. καὶ *M. Nilsson*, *Geschichte d. griech. Religion I*, München 1967, σ. 529 ἐξ.

³ Βλ. *Martin P. Nilsson*, *Griech. Feste*, Stuttgart 1957 (φωτομυχ. ἀνατύπ. τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1906), σ. 116 - 118.

⁴ *Κωνστ. Γ. Σπυριδάκης*, Ἔθιμα λαϊκῆς λατρείας καὶ δοξασαίαι ἐκ Κατσιδωνίου Σητείας. Ἐπετ. Ἐτ. Κρητ. Σπουδῶν, 3 (1940), σ. 419.

⁵ Εἰς τὴν Ἀνατολὴν γενικῶς ὁ πράσινος κλάδος συνεβόλιζε κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὴν ζωὴν. Βλ. *W. Liungman*, ἔνθ' ἀν., Teil II, σ. 1100.

Le but de cette coutume est, selon la croyance populaire, d'empêcher le soleil de mars de brunir le visage de la personne (enfant ou jeune fille) sur qui l'on a attaché les fils de couleur, mais en réalité, il a existé autre fois une croyance, oubliée avec le temps, en la protection de l'individu contre le mal et plus spécialement contre la maladie.

Il faut signaler qu'au IVe s. ap. J. C. St Jean Chrysostome (Migne, P. G. 61, 105) mentionne cette habitude comme idolâtre. Pour renforcer la puissance protectrice du «mars» c.-à.-d. des fils de couleurs, on le place en certaines régions, hors de la maison, pendant la nuit qui précède, afin de lui faire prendre, dit-on, la rosée de la nuit.

Ceux qui portent ce «mars» le dénouent de leur main ou de leur cou lorsqu'ils voient la première hirondelle revenir dans leur pays au printemps, et le déposent sur un arbre, par ex. sur un grenadier, ou sous une pierre. Ailleurs, c'est à Pâques, pendant la cérémonie de la Résurrection, qu'ils le brûlent à la flamme du cierge qu'ils tiennent à la main ou dans le brasier ou l'on brûle l'effigie de Judas.

En plus de cette habitude, on observe en de nombreux endroits, quel est celui des habitants du village qui entrera le premier dans la maison de chaque famille, le jour du premier mars, parce que l'on croit qu'il peut exercer une influence, dans le sens de la prospérité ou du malheur de la famille. De même, dans des régions agricoles et pastorales, la maîtresse de maison, après avoir balayé la maison le matin, dit en jettant à l'extérieur les balayares :

Dehors puces et punaises (ou : rats) ;
entrez mars et la joie
et l'heureuse menagère.

En outre, on amène à la maison, avant le lever du soleil, l'eau de la source, après avoir versé au préalable celle qui s'y trouvait la veille, on brise les cruches qui ont des fissures et l'on observe la situation météorologique ce jour-là ou du 1er au 3 mars, et l'on en tire des prévisions sur le temps pendant le reste des mois de l'année. En Crète (province de Sitia) on fouette les animaux domestiques (principalement les animaux de trait-boeufs-et les bêtes de somme) avec une branche d'asphodèle pour les rendre fier et vigoureux. (Voir ci-dessus, pp. 15 - 18).

Face à ces coutumes existe encore celle du «chelidonisma», qui est aujourd'hui extrêmement répandu surtout en Grèce du Nord (Macédoine), dans l'île de Rhodes et en d'autres endroits. Au siècle passé et jusqu'en 1920 elle existait dans une grande partie du monde grec. (Cf. aussi Cl. Fauriel, Chants populaires de la Grèce moderne, I, 1824, pp. XXVIII, CIV-CV. II, 1825, pp. 247, 256).

Il s'agit de la chanson de l'hirondelle qui chantent des groupes de 2 à 4 enfants, ou plus, d'ordinaire élèves de l'école communale, le premier mars. L'un des membres du groupe de chanteurs tient à la main une effigie d'hirondelle en bois, placée au sommet d'un bâton ou d'un autre objet de bois et à laquelle on peut, au moyen d'une mince cordelette attachée à l'hirondelle et passant par un trou pratiqué dans le support, imprimer un mouvement de rotation, quand les enfants exécutent la chanson devant l'entrée de chaque maison. (Voir fig. 1-5).

Le contenu de la chanson est l'annonce du printemps par le retour de l'hirondelle, l'expulsion des bestioles (puces, punaises) et des rats hors de la maison, des souhaits de santé et de richesse pour les membres de la famille, et enfin la demande, par les enfants d'une gratification de la part de la maîtresse de maison.

Pour cette chanson de l'hirondelle, l'auteur donne : a) des variantes des types essentiels, sous lesquels elle apparaît, comme texte (pp. 32-35) et comme musique (pp. 36-39). b) un tableau de sa répartition géographique. (Voir ci-dessus, pp. 25-32 et Carte p. 30).

Ensuite sont examinés ses motifs et enfin sa provenance historique et son évolution.

A ce dernier point de vue-celui de l'origine historique on sait depuis longtemps que la chanson est une survivance de l'Antiquité. Athénée (III s. ap. J. C.) dans les «Deipnosophistes» (H. 60, p. 360) signale qu'elle était chantée par des enfants à Rhodes, comme elle l'est encore aujourd'hui en des nombreux villages de l'île, et en cite le texte, qui sur un assez grand nombre de points correspond au texte néohellénique.

L'auteur remarque ensuite que la place symbolique particulière de l'hirondelle dans l'âme du peuple grec, comme dans celle d'autres peuples européens (cf. Handwört. d. deutsch. Aberggl. l'article : Schwalbe), comme oiseau porteur du message du début du printemps, est extrêmement ancienne. En sa qualité d'annonciatrice de la venue du printemps, l'hiron-

delle n'est pas seulement mentionnée dans la littérature de l'Antiquité, on en trouve également des représentations sur des peintures de vases, comme la représentation célèbre de la cuvette («péliké») d'Euphronios (VI. s. av. J. C.) (voir fig. 10) et une autre de 1500 av. J. C. sur une coupe («Kymbe») dans l'île de Santorin. (Voir ci-dessus, p. 47).

Le caractère scolaire de chanson moderne de l'hirondelle doit également être considéré comme ancien. On en trouve un témoignage certain dans un texte de la chanson qui a été conservé dans des manuscrits des XIIe et XVe s. ap. J. C. (Voir ci-dessus, pp. 45, 49).

Dans un assez grand nombre de provinces grecques, cette chanson est appelée «calanda» c.-à.-d. chanson du jour de l'An.

On doit considérer que ce nom, qui tire son origine du mot latin *Calendae* s'est conservé depuis une époque qui a pris fin en 153 av. J. C. (ou plus tard dans la péninsule balkanique), et où dans le calendrier romain le premier jour de l'année était le premier mars. Ainsi, aussi bien la chanson de l'hirondelle ce jour-là (avec son caractère panégyrique et également magique, que les autres coutumes actuelles, mentionnées ci-dessus, et qui ont aussi un caractère magique ou divinatoire, ont dû être initialement liées au premier mars, considéré comme jour de l'An, c'est avec ce sens qu'elles se sont perpétuées par la suite, même après le déplacement du jour de l'An au premier janvier en 153 av. J. C., et elles se sont conservées jusqu'à aujourd'hui en ayant pour but de chasser de la maison le mal qui provenait de l'hiver et de régénérer la nature pour obtenir une riche production du sol et pour préserver la santé des membres de la famille.